

KULTÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV, v. v. i.,
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis vychádza s finančnou
podporou Otvorenej akadémie*

otvorená
akadémia

HLAVNÁ REDAKTORKA
Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA
Adriana Ferenčíková, Robert
Hammel, Renáta Hlavatá, Ingrid
Hrubaničová, Martin Chochol,
Bronislava Chocholová, Ján Ka-
čala, Natália Kolenčíková, Ľubor
Králík, Jana Levická, Sibyla Mis-
lovičová, Lucia Molnár Satinská,
Slavomír Ondrejovič (čestný
člen), Judita Páleníková, Iveta
Vančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
811 01 Bratislava, Panská 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA – ROČNÍK 60 – 2026 – ČÍSLO 4

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- HRUBANIČOVÁ, Ingrid: *GORALI*
vs. *LEMKOVIĽA, MANTÁCI, HUNCO-*
KÁRI... či *KOZÁCT*? Spracovanie po-
menovaní príslušníkov etnografických
skupín v pripravovanej pravopisnej
príručke 193
- KROLČÍKOVÁ, Romana: Od chemi-
kej škodlivosti k sociálnemu hodnote-
niu: sémantická dynamika adjektíva
toxický 210

Z DEJÍN NÁŠHO JAZYKA

- ŽIGO, Pavol: Predpisovné obdobie 4.
Používanie češtiny v slovenskom pro-
stredí predpisovného obdobia 225

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- ŠIMUNOVÁ, Dagmar: *Päťkrát tri je*
pätnásť – buchty prosia: Zjedz nás! 234

ROZLIČNOSTI

- O slove *vhľad*. S. Duchková 243

SPRÁVY A POSUDKY

- Na rozlúčku s Klárou Buzássyovou,
prvou dámou slovenskej derivatológie.
N. Janočková 248

SPYTOVALI STE SA

- Význam slova *momentum*. I. Ripka 256

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 60, 2026, č. 4 (27. 8. 2026). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis vychádza s finančnou podporou Otvorenej akadémie. Hlavná redaktorka PhDr. Sibiľa Mislovičová. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 12 €, jednotlivé čísla 2 €. Rozširuje, objednávkami a predplatnými prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 0918 904 931. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202 Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i., Bratislava
© Matica slovenská, Martin
Výtlačila tlačiarne Fork, s. r. o., 2026

Cena 2 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

GORALI vs. *LEMKOVIA*, *MANTÁCI*, *HUNCOKÁRI*...
či KOZÁCI? Spracovanie pomenovaní príslušníkov
etnografických skupín v pripravovanej pravopisnej príručke

INGRID HRUBANIČOVÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: This paper analyzes orthographic issues surrounding the spelling of the names of ethnographic groups along the proper noun – appellative. It highlights the complex relationship between extralinguistic reality and its orthographic representation in the light of established orthographic rules. It illustrates the inconsistency of linguistic practice, while at the same time pointing out the need to take due account of the extralinguistic contexts of the issue under consideration (the historical background of the relevant population groups, the question of their identity, including self-identification, the socio-political circumstances surrounding the majority's attitude towards them, etc.). In conclusion, a possible solution is proposed, in the form of a recommendation, on how to approach these types of names in practice and in lexicography, which does not currently capture many of these terms.

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2 a grantového projektu VEGA č. 2/0027/25 Slovník súčasného slovenského jazyka – 8. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-gramatický a korpusový výskum).

Keywords: orthography, ethnographic group, national minority, ethnicity, proper noun, common noun, process of self-identification

1. Rozdiel medzi etnografickou a etnickou skupinou je podľa definície jasný, v pravopise ambivalentný

V pripravovanej pravopisnej príručke sa v rámci spracovania antroponým vyrovnávame aj s problematikou písania mien príslušníka al. príslušníkov etnografických skupín. Táto skupina pomenovaní sa dosiaľ v Pravidlách slovenského pravopisu (ďalej PSP, 4 vydania od r. 1991 do r. 2013) osobitne nevykladala, ak nerátame možnú implicitnú interpretáciu z príkladu *Goral* uvedeného v príkladovej zóne s rôznorodými etnickými a obyvateľskými menami, teda vlastnými menami. Tento príklad PSP uvádzajú od vydania r. 1998, hoci v slovníkovej časti sa uvádza iba heslové slovo *goral* (viac k tejto ambivalencii pozri v texte ďalej).

Téma zápisu pomenovaní príslušníkov etnografických skupín je spoločensky aktívna, aj v nedávnom čase sa v jazykovej poradni (tri listy z r. 2023 dohľadateľné v archíve jazykovej poradne) objavila otázka, resp. požiadavka zapisovať skupinové obyvateľské pomenovanie *huncokári* s veľkým začiatočným písmenom. Súvisela s témou istej fázy v procese konštruovania identity u súčasných potomkov pôvodných historických huncokárov na Slovensku.

Na rozdiel od etnických a obyvateľských mien, ktoré sa spravidla viažu na istý geografický objekt a v slovenčine patria do skupiny vlastných mien, mená príslušníkov etnografických skupín, ktorých pomenúvanie je motivované istým spoločným charakteristickým znakom al. znakmi príslušníkov takejto skupiny (charakter reči, typická pracovná činnosť, odev, náboženstvo, charakter obývaného územia a pod.), sa tradične chápu ako všeobecné mená – *hutoráci, sotáci, habáni, mantáci, rusnáci, huncokári, lemkovia, bojkovia, gorali, kabaničiari, krekáci*¹, *handelci*² a pod. V prospech tohto (apelatívneho) chápania možno argumentovať aj spracovaním hesiel *etnonymum, obyvateľské meno, obyvateľská prezývka* v nedávno vydanvej Slovenskej onomastickej

¹ O osídľovaní hontianskych lazov a skupinách *krekáci* a *kabaničiari* pozri BEŇUŠKO-VÁ, Zuzana: PhDr. Soňa Švecová, CSc. Osobnosť a dielo. Nitra: Katedra etnológie a etnomuzikológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2011.

² KRAJČOVIČ, Pavol: Ethnographic groups of past – handelci. In: *Journal of Research in Humanities and Social Science* 2025, 13(5), pp. 14-16. Dostupné na https://www.researchgate.net/publication/392565607_Ethnographic_groups_of_past_-_handelci.

terminológii (Bratislava – Trnava, 2024; vyhľadávanie v nej je možné v rámci Slovníkového portálu JÚLŠ SAV), v ktorej pomenovania príslušníkov etnografických skupín zostávajú mimo rámca uvedených onomastických termínov (heslové slovo *etnografická skupina* sa v tomto diele nevyskytuje).

Pomenovania etnografických skupín vznikali historicky podobne ako mená etník a etnických skupín – buď si príslušníci skupiny meno dali sami, alebo si ho priniesli so sebou, alebo ich istým menom označilo okolie v danom regióne a dialekte. V literatúre sa zdôrazňuje, že niektoré pomenovania dané príslušníkom etnografickej skupiny zvonka považovali príslušníci takej skupiny za hanlivé.³ Toto chápanie je zahrnuté aj v definícii etnografickej skupiny v Encyklopédii Beliana, v ktorej sa heslové slovo **etnografická skupina** vysvetľuje ako „časť národnosti alebo národa tvorená nositeľmi ľudovej kultúry, ktorí sú spoločensky a kultúrne odlišní od svojho okolia a spojení skupinovým povedomím i skupinovým menom. Na Slovensku sú etnografické skupiny nazvané podľa nárečových znakov (čilejkári), geografického prostredia (horniaci) alebo podľa znakov odevu (kabaničiari)“⁴. Vidíme, že v hesle uvedené príklady na pomenovania etnografických skupín sú podľa zápisu všeobecné mená (apelatíva). Iná je už realita v tomto zdroji pri spracovaní jednotlivých hesiel – uvedieme pár príkladov⁵: **barkovia** (skupina maďarského obyvateľstva na Slovensku v juž. Gemeri, hlavná časť žije na území Maďarska), **huncokári** (skupina pochádzajúca z juž. časti Dolného Rakúska a Štajerska, žijúca od pol. 18. stor. na Slovensku formou rozptýleného osídlenia v oblasti Malých Karpát), **Huculi** (skupina Rusínov žijúca na ju-

³ Pozri výklad hesla **barkovia** v Encyklopédii Beliana: „etnografická skupina maďarského obyvateľstva na Slovensku v juž. Gemeri, hlavná časť žije na území Maďarska. Prvýkrát sa spomínajú v zápise z 1833. Názov barkovia je pravdepodobne odvodený z mena generála talianskeho pôvodu V. Barca, majiteľa 10. uhorského husárskeho pluku, ktorého odvodová oblasť zahŕňala územie barkov. Väčšina príslušníkov skupiny považuje názov barkovia za hanlivý.“ Dostupné na <https://beliana.sav.sk/heslo/barkovia>; zverejnené v auguste 1999. [cit. 1. 6. 2026]. Akademický Nový maďarský etymologický slovník (<https://uesz.nytud.hu/index.html>, s. v. *barkó*?) považuje pôvod maďarského označenia *barkó* za neistý, pričom odvodzovanie od mena talianskeho generála uvádza až na druhom mieste – na prvom mieste nachádzame predpoklad, že výraz vznikol na základe maďarského osobného mena *Barkó* ako domácej podoby mena *Bertalan*, *Bartalan* „Bartolomej“.

⁴ Pozri <https://beliana.sav.sk/heslo/etnograficka-skupina>, zverejnené v júli 2005. [cit. 1. 6. 2026].

⁵ Texty v zátvorkách sú citátni z výkladu príslušných hesiel v Beliane. Pre zložitosť naznačovania skrátených, resp. vyňatých citácií ich neoznačujeme samostatnými úvodzovkami, presnosť citátu možno overiť vyhľadávaním v Beliane pri zadaní spojenia „etnografická skupina“. Pozri <https://beliana.sav.sk/abecedny-zoznam?text=etnografick%C3%A1%20skupina>.

hozápadnej Ukrajine /Ivanofrankivská oblasť, juhovýchodná časť Zakarpatskej a juhozápadná časť Černivskej oblasti⁶) a v severozápadnom Rumunsku (župy Suceava a Maramureș) v horských oblastiach Východných Karpát, **handelci** (skupina v okolí Brezna obývajúcú územie označované ako handle /z nem. Holzhandlungen/. Lesnícke osady na hornom Hrone založili v 2. pol. 16. stor. drevorubači z alpských krajín /najmä zo Solnohadska/, ktorí mali skúsenosti so stavbou zariadení na prísun dreva aj zo vzdialenejších lesov.).

Z uvedených príkladov v Beliane vyplýva (*handelci* – *Huculi*), že príslušnosť k etnografickej skupine neznamena automaticky apelatívny charakter označenia, resp. nevieme, prečo sa *Hucul* píše s veľkým písmenom a *handelec* s malým. To je pre pravopisné pravidlá, ktoré by mali byť jasné a jednoduché, komplikácia. Je potrebné rátať aj s tým, že sami koncipienti encyklopédie sa pri spracovaní hesiel opierajú o ďalšie, trebárs slovníkové zdroje. V tomto prípade nájdeme v obyvateľskom význame spracované heslové slovo *Hucul* iba v Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ, 1959 – 1968), kde je uvedené ako vlastné meno. Novšie slovníky vrátane najnovšieho výkladového slovníka (Slovníka súčasného slovenského jazyka; ďalej SSSJ) uvádzajú iba apelatívne heslové slovo označujúce plemeno koňa. Takto by sme mohli pokračovať ďalej, čo v istej miere aj urobíme a čím smerujeme k zisteniu, že používateľ pri elementárnej orientácii v základných zdrojoch dostáva o zápise pomenovaní etnografických skupín rozmanitú a rozporuplnú pravopisnú pravidlá, resp. informácie o ich zápise – raz malé, raz veľké písmeno na začiatku mena.

1.1. Zložitost' zarad'ovania k etnografickej al. etnickej skupine – vonkajší, spoločensko-politický, a vnútorný, sebaidentifikačný faktor

Z hľadiska pomenúvacej situácie mená obyvateľských skupín podľa istých typických znakov sa utvárali prevažne v súvislosti s prisťahovalectvom v pomerne dávnej minulosti – či už išlo o príslušníkov neslovenských, alebo aj domácych obyvateľov, ktorí prišli do iného regiónu. Sú to de facto historické mená a bez poznania histórie sa bežný používateľ v problematike ťažko orientuje.

⁶ Centrom tejto oblasti je mesto s ukrajinským názvom *Černivci* (Чернівці), pre ktoré v slovenčine existuje oficiálne exonymum *Černovice* (https://www.skgeodesy.sk/files/sk/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovja/nazvy-geografickych-objektov-z-uzemia-mimo-sr/exonyma-január_2022.pdf). Potom by možno bolo potrebné hovoriť aj o *Černovickej oblasti*; porov. napr. informáciu o Černoviciach ako jej centre, ktorú nachádzame v internetovej encyklopédii Wikipédia ([https://sk.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cernovice_\(Ukrajina\)](https://sk.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cernovice_(Ukrajina))).

Aj v prípadoch, keď išlo o usídľovanie či presídľovanie etnicky iného, nie slovenského obyvateľstva (napr. nemeckí a švajčiarski *habáni* na Morave a na Záhori, *huncokári*, *šajtári*, *handelci*, prichádzajúci na územie dnešného Slovenska z horských oblastí Rakúska a Nemecka⁷), etnické zloženie obyvateľov nemuselo byť homogénne, resp. tento fakt sa nepovažoval z historického hľadiska za dôležitý (16. – 17. st.). V iných prípadoch, napr. u historických *rusínov*, *lemkov*, *bojkov*, sa etnicita z historicko-politických dôvodov v mnohých európskych krajinách nezdôrazňovala alebo zatlačala, resp. príslušné krajiny, v ktorých tieto skupiny obyvateľov žili, presadzovali, aby sa príslušníci týchto skupín hlásili k prevládajúcej národnosti v danej krajine. Napr. *Rusíni* boli uznaní za národnostnú menšinu na Slovensku až začiatkom 90. rokov 20. st., predtým sa mohli prihlásiť iba k ukrajinskej národnosti. Ani to však nevyklúčovalo, že obyvateľské meno *Rusín* sa v slovenčine písalo ako vlastné meno už podľa SSJ s výkladom, že ide o Ukrajinca „bývajúceho za bývalej ČSR na Podkarpatskej Rusi“⁸. Pomenovanie sa teda vzťahovalo iba na výsek historickej skutočnosti, hoci bezpochyby Rusíni žili na území Slovenska aj v čase, keď SSJ vychádzal (1959 – 1968). Podkarpatská Rus bola už v čase koncipovania slovníka minulosťou, no Rusíni na Slovensku sa v tom čase mohli hlásiť iba k ukrajinskej národnosti. Aj Lemkom, karpatskorusínskemu obyvateľstvu v Poľsku, na Ukrajine a na Slovensku, sa napriek historickému pokusu o vlastný štát v r. 1918 (*Rusínska národná republika Lemkov*, zanikla v r. 1920) upieralo uznanie etnickej jedinečnosti; neskôr pod vplyvom vojnových udalostí boli v r. 1947 v rámci akcie Visla deportovaní do oblastí, ktoré do r. 1945 patrili Nemecku a po druhej svetovej vojne sa stali súčasťou Poľska (poľ. *Ziemie Odzyskane*, t. j. Znovuzískané územia). Ako sa uvádza na webovej stránke Slovenského národného múzea, „Lemkovia boli podľa sovietskeho vzoru považovaní za súčasť ukrajinskej národnosti a Ukrajinci podobne ako Nemci boli považovaní za nepriateľský národ z obdobia vojny“.⁹ Dnes postavenie Lemkov/lemkov¹⁰ závisí od štátu, v ktorom žijú – v Poľsku

⁷ KRAJČOVIČ, Pavol: Etnografické skupiny v minulosti – handelci. In: GRANT journal, Vol 13. issue 02. Dostupné na <https://www.grantjournal.com/issue/1302/PDF/1302krajcovic01.pdf>.

⁸ **Rusín**, -a m. názov Ukrajinca bývajúceho za bývalej ČSR na Podkarpatskej Rusi (SSJ, 3. zv., 1963). Pozri heslové slovo Rusín na stránke <https://slovník.juls.savba.sk/?w=rusin>.

⁹ Pozri <https://www.snm.sk/Press/tlacove-spravy?clanok=lemkovia-1>.

¹⁰ Viac o historickej problematike na túto tému pozri napr. ŠVORC, Peter: Podkarpatská Rus a Slovensko v medzivojnovom Československu – hľadanie novej koexistencie (1918 –

sú uznaní ako etnická menšina, na Slovensku sú považovaní za súčasť ruskínskej al. ukrajinskej národnostnej menšiny, na Ukrajine sa administratívne považujú za etnografickú podskupinu ukrajinského etnika. Priradenie k etnografickej či etnickej skupine prechádzalo v rámci dejín rôznymi peripetiami a politickými (i nátlakovými) rozhodnutiami. Jazyková motivácia, že nejaké označenie vzniklo tak a tak, na základe charakteristického znaku alebo vo vzťahu k územiu, v prípade týchto mien nepredstavuje dostatočné kritérium pre interpretáciu obsahu, a teda ani pre pravopis.

Ak teda hovoríme, že v slovenskom pravopise sa odlišuje pomenovanie etnika (vlastné meno) od pomenovania etnografickej skupiny (všeobecné meno), vidíme, že hranice interpretácie, čo je čo, nie sú pevné. Závisia od viacerých faktorov. Dôležité sú najmä dva – vonkajší, **spoločensko-politický**, a vnútorný, **sebaidentifikačný faktor** (úsilie o uznanie samostatnej etnicity či už na historickom základe, alebo v rámci procesu utvárania samostatnej kultúrno-etnickej identity u potomkov dlhodobo žijúcich na istom území, na ktorom sa v minulosti usídlili ich predkovia). Tieto procesy často vzájomne kolidujú, boli, sú a zrejme aj budú v napätí, čo znamená, že úradne (v danom štáte) sa samostatná etnicita skupiny neuznáva, hoci sami obyvatelia sa považujú za nositeľov špecifickej etnicity. Jazykový faktor ich iba „dobieha“ a snaží sa minulé alebo súčasnú realitu zachytiť.

Pristavíme sa teraz pri niektorých pomenovaniach etnografických/etnic-
kých (?) skupín, ktoré sa v súčasnosti vyznačujú alebo sa donedávna na Slovensku vyznačovali takýmto sebaidentifikačným „pnutím“, a pri ich zápise v relevantných zdrojoch, z ktorých môže používateľ čerpať základné poznatky o ich pravopise.

1.2. Spracovanie výrazu *g/Goral* v slovenských slovníkoch vs. súčas- ná mediálno-spoločenská realita

Nedávne uznanie severoslovenských *Goralov* za národnostnú menšinu (2025)¹¹ sa nestretlo vo verejnosti (i odbornej, historickej) s jednoznačným prijatím. Kritika sa okrem iného zameriavala na fakt, že takýto krok oslabí

1930). In: *Paginae historiae*. Sborník Národného archivu. Podkarpatská Rus, 2015, 23/2. Dostupné na https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2024/04/PH_23_2_2015_Svorc.pdf.

¹¹ Pozri webovú stránku Úradu vlády Slovenskej republiky <https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/tlacove-spravy/gorali-sa-stali-novou-narodnostnou-mensinou/?c-srt=9202712516966873665>.

postavenie slovenskej menšiny v Poľsku.¹² Napriek tomu, ako sa vyjadril Ábel Ravasz, bývalý splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity (2016 – 2020), súčasný prezident Inštitútu Mateja Bela a autor *Analýzy IMB. Uznanie národnostných menšín na Slovensku* (vročenie textu uverejneného online sa nám nepodarilo zistiť),¹³ „[K]to presne je, a naopak kto nie je uznaný za národnostnú menšinu, je diktované viac historickými a politickými súvislosťami, ako objektívnymi kritériami“¹⁴. Goralí požiadali o uznanie za národnostnú menšinu v r. 2023.¹⁵ Očakávalo by sa, že sa pod vplyvom novej skutočnosti zmení aj pravopis a etnografická skupina *gorali* (tak Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, Slovník slovenského jazyka, 1959 – 1968, Slovník cudzích slov /akademický/, 2005) sa predefinuje na etnickú menšinu *Gorali*.

No paradoxne zisťujeme, že písanie *Goral* s veľkým písmenom sa kodifikovalo už v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1998 a v ďalších vydaniach v textovej časti, kým v slovníkovej časti pravidiel sa vyskytuje iba výraz *goral*. V prvom zväzku SSSJ (A – G, 2006) sa zas vyskytuje iba výraz *Goral* ako vlastné meno s výkladom „obyvateľ horských oblastí slovensko-poľského pomedzia (horná Orava, horný Spiš), obyč. poľského pôvodu“, pričom (kodifikačný) Krátky slovník slovenského jazyka (4. vydanie, 2003) uvádza iba výraz *goral* „vrchár z oblasti sloven.-poľ. hraníc“, ako sme už spomenuli, a v 5. vydaní tohto slovníka (2020) sa obyvateľské (všeobecné) meno už neuvádza vôbec, zachytáva sa iba podstatné meno *goralčina* a prídavné meno *goralský* s výkladom „príd. meno ku *Goral* (obyvateľ z oblasti slov.-poľ. hraníc)“, kde

¹² Pozri napr. článok historika Dušana Škvarnu *Vládna svojvôľa. Prečo je uznanie Goralov za národnostnú menšinu chybou, ktorá sa nám môže vypomstiť*, uverejnený v denníku Postoj 7. 2. 2025. Dostupné na <https://www.postoj.sk/169898/preco-je-uznanie-goralov-za-narodnostnu-mensinu-chybou-ktora-sa-nam-moze-vypomstit>.

¹³ RAVASZ, Ábel: *Analýza IMB. Uznanie národnostných menšín na Slovensku*. Bratislava: Inštitút Mateja Bela. <https://www.institutmatejabela.sk/post/anal%C3%BDza-imb-uznanie-n%C3%A1rodnostn%C3%BDch-men%C5%A1%C3%ADn-na-slovensku>. Inštitút Mateja Bela so sídlom v Bratislave sa definuje ako nezávislý výskumný think-tank, ktorý funguje od r. 2014, zaoberá sa menšinovými politikami, regionálnym rozvojom a sociálnou inklúziou. Citovaná analýza je zverejnená na uvedenej webovej stránke bez vročenia. Viac pozri na <https://www.institutmatejabela.sk/o-nas>.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ Pozri *Gorali sa stali novou národnostnou menšinou*. Webová stránka Úradu vlády SR, 29. 1. 2025. Dostupné na <https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/tlacove-spravy/gorali-sa-stali-novou-narodnostnou-mensinou/?csrt=9202712516966873665>.

sa už používa zápis s veľkým písmenom. Keďže KSSJ v súlade s koncepciou vlastné mená nezahŕňa, implicitne, teda z výkladu adjektíva, sa v ňom naznačuje akceptovanie propria (vlastného mena) *Goral*.¹⁶ V Ortograficko-gramatickom slovníku slovenčiny sa uvádzajú dve samostatné heslá – *goral* a *Goral*, v súlade s charakterom slovníka sú však heslá bez výkladu, preto kritérium rozlišovania významu ostáva používateľovi skryté.

Synonymický slovník slovenčiny (posledné vydanie z r. 2004) uvádza podstatné meno *goral* v rámci členov synonymického radu pri dominante *vrchár*, s významovou špecifikáciou „vrchár z oblasti poľských hraníc“. Významová špecifikácia však de facto vylučuje používanie tohto výrazu na iného obyvateľa horských oblastí ako na toho z oblasti slovensko-poľských hraníc, teda v súčasnosti už príslušníka národnostnej menšiny Goralov. Nepovieme, že v „Alpách žijú gorali“, len „horali, vrchári“. Prítomnosť nárečového príznaku v samom pomenovaní jasne zužuje významovú (i synonymickú) platnosť.

Z uvedeného vyplýva, že už pred uznaním goralských obyvateľov za národnostnú menšinu v r. 2025 podľa pravopisných noriem i kodifikovaných pravidiel bol prístup k interpretácii pomenovania a skutočnosti, ktorú označuje, rozkolísaný a dvojaký. Museli by sme ďalej skúmať, čo viedlo autorov Pravidiel slovenského pravopisu v r. 1998 k rozdielu v spracovaní textovej a slovníkovej časti. Podobne by sme museli postupovať aj pri iných, tu uvedených slovníkových spracovaniach. Faktom ostáva, že používateľ hľadajúci oporu pri používaní výrazu je zneistený a kladú sa naňho veľké nároky na poznanie historických a aktuálnych spoločensko-politických súvislostí.

Dnes znie pravopisná otázka vzhľadom na pripravovanú aktualizovanú príručku pravopisu približne takto: budeme rozlišovať *goralov* a *Goralov*? A ako budeme postupovať pri *mantákoch*, *huncokároch*, *huculoch*, *sotákoch*, *habánoch*, *lemkoch*, *kozákoch* atď., kde možno takisto vidieť napätie medzi historickou a súčasnou konštruovanou identitou potomkov. Ak budeme rozlišovať dvojaký zápis, a teda aj sémanticky dvojaké chápanie, bude kritériom **diachrónne hľadisko** – apelatívum sa bude vzťahovať na historicky pôvodnú etnografickú skupinu a vlastné meno na konštruovanú identitu súčasných potomkov týchto skupín, z ktorých mnohí sa už dnes chápu ako špecifická etnická podskupina a píšú svoje pomenovanie alebo žiadajú

¹⁶ Pozri Krátky slovník slovenského jazyka. Eds: Ján Kačala, Mária Pisárčiková, Matej Považaj. Martin: Matica slovenská 2020, s. 182.

zápis pomenovania ako vlastného mena? Alebo budeme rozlišovať ešte zložitejšie, teda aj **synchronne**, v závislosti od toho, či ide o skupiny uznané na istom území ako etnické menšiny (súčasní Lemkovia v Poľsku), no na Slovensku ich budeme vnímať ako etnografickú skupinu lemkovia patriacu k Rusínom? Treba podotknúť, že z hľadiska jazykového (slovníkového) spracovania je táto problematika veľmi medzerovitá, takže niektoré označenia používateľ v slovníku ani nenájde, iné sú spracované len ako všeobecné mená. Platí to napríklad pri (v súčasnosti verejne exponovanej) problematike zápisu potomkov pôvodne nemeckých prisťahovalcov *m/Mantákov*, už spomínaných *h/Huncokárov* alebo rusínskych *l/Lemkov*, ale napríklad aj nie slovenských, ale ukrajinských (záporožských) *k/Kozákov*.

1.3. Spracovanie výrazu *m/Manták* v slovenských slovníkoch vs. súčasná mediálno-spoločenská realita

Pri zadaní výrazu *manták* do vyhľadávača v Slovníkovom portáli Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV (ďalej JÚĽŠ SAV) sa zobrazuje iba výskyt všeobecného mena a iba v Slovníku slovenských nárečí (L – P, 2006, ďalej SSN), no význam sa netýka nijakej etnografickej či obyvateľskej skupiny, heslové slovo je spracované ako dvojjýznamové expresívum: 1. *expr. spiš.* kto chybne, nezrozumiteľne rozpráva, brbloš: *Ta to mantak, ja mu ňidž ňerozumim* (Spiš. Vlchy SNV) 2. *expr. miest. strenč., spiš.* ťažkopádny, nešikovný človek: *Kebi ten mantag robel tu cestu jako mi, už je davno urobena* (Rosina ŽIL); *Šak chic totu desku poradňe, ti mantaku!* (Spiš. Vlchy SNV)¹⁷. Takisto je zachytené priezvisko *Manták* v zdroji Databáza priezvisk na Slovensku (1998).

Ak však aspoň zbežne prezrieme korpus Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01)¹⁸, pri zadaní výrazu *mantáci* sa zobrazuje 197 výskytov, ktoré je potrebné filtrovať ručne, pretože doklady sa týkajú ako expresíva „nešikovný človek“, tak aj obyvateľskej skupiny slovenských Nemcov žijúcich na území východného Slovenska. Na ilustráciu uvádzame niekoľko dokladov z publicistiky, z webových stránok obcí a miest, turistických stredísk al. z beletrie. Blogom a iným nerelevantným zdrojom sa vyhybame.

manták – nešikovný človek

¹⁷ Pozri príslušné heslové slovo na <https://slovník.juls.savba.sk>.

¹⁸ Korpus Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01) sa donedávna používal ako lexikografický nástroj (dnes je k dispozícii už vyvážený nový korpus Omnia Slovaca V Aequilibrata Beta /24.03/). [cit. 6. 6. 2026]

Zabavia sa s ňou (plastelínou) deti, dospelí, šikovní, aj úplní mantáci. (InZine, 2001); *Dva roky sme si písali ako takí mantáci, kým slovo dalo slovo a konečne sme sa stretli.* (BIRDZ, 2014); *Vo vláde naozaj nie sú mantáci, ktorí sa dajú nafilmovať pri preberaní tučnej obálky alebo koženého kufrika.* (InZine, 2001); „*Bola som frustrovaná, že prečo sú chlapi takí mantáci a mne nik nenapíše,*“ *zdôveruje sa.* (etrend.sk, 2017); *A nech si švihne, lebo už je na ceste druhá zmena a sám vie, čoho sú tí mantáci schopní.* (M. Matkin, 2012)

manták – príslušník po nemecky hovoriacich historických prisťahovalcov do oblasti východného Slovenska (Medzev, Smolník a iné oblasti), dnes príslušník nemeckej menšiny v tejto oblasti

Medzev má v súčasnosti okolo 3700 obyvateľov a vznikol osídľovaním okolia nemeckými kolonistami, ktorých do oblasti pozval Bela [správ. Belo] IV., po vyplenení okolia Tatármi v roku 1241. Pôvodné obyvateľstvo dodnes hovorí nemeckým nárečím – mantácky a hovoria si „mantáci“. (jasov.sk, 2010); *Nemecká menšina žijúca na Slovensku je často označovaná ako mantáci.* (praveorechove.sk, 2013); *Bratislava, Nitra, Prievidza, Spiš a Medzev (mantáci) boli oblasti so stále veľkým zastúpením Nemcov. Dôsledok nemeckého živlu bol príchod vyspelejšieho obyvateľstva a rozvoj právneho systému (Krupinský právny systém).* (infoweby.sk, 2015); *Vznikla už (obec Vyšný Medzev) pri existujúcom Nižnom Medzeve, ktorý dnes vystupuje pod názvom mesto Medzev. Obec tvorili najmä „mantáci“, čiže obyvatelia nemecko-flámskeho pôvodu, ktorí na územie súčasného Slovenska prichádzali vo viacerých vlnách od 13. storočia.* (navstivrudohodrie.sk, 2019)

Manták – príslušník po nemecky hovoriacich historických prisťahovalcov do oblasti východného Slovenska (Medzev, Smolník a iné oblasti), dnes príslušník nemeckej menšiny v tejto oblasti

V oblastiach, kde žili nemeckí Mantáci, sa nachádzali plastiky napodobňujúce podobu sôch z významných európskych pútnických centier. Zo Smolníka pochádza polychrómovaná soška Madonky z lipového dreva. (Korzár, 2001); (...) *s červenými zástavami a dychovkou manifestovali komunistickí funkcionári a robotníci zo Štôsu, Vyšného a Nižného Medzeva na námestí za víťazstvo KSČ. So strachom sledovali Mantáci spoza záclon demonštrujúci, kričiaci sprievod.* (medzev.sk, 2013); *Od Medzeva po Dobšínú boli ešte starí Nemci, Bulineri a Mantáci.* (etrend.sk, 2018); *Britská expedícia sa tri roky predtým*

stratila v džungli, naši to zvládli, naši Mantáci, Medzevčania išli trasou, akú dovtedy nikto neabsolvoval. (literarnytyzdennik.sk, 2021)¹⁹

Ponúka sa teda otázka, prečo ani v 3. zväzku SSSJ (M – N, 2015) sa nevyskytuje heslové slovo *manták* či *Manták* podobne ako ani v skorších lexikografických dielach. Zisťovať dôvody nie je predmetom tohto článku, hoci by mohli byť zaujímavé. Len usudzujeme, že mohli byť motivované spoločensko-politicky al. zaradením výrazu do nárečovej lexiky. To však už v súčasnosti neplatí, pretože výraz sa bežne používa ako neutrálne označenie s jasným významom. Pri revidovaní internetovej verzie SSSJ je však možné heslový výraz doplniť.

1.4. Spracovanie výrazu *l/Lemko, h/Huncokár, k/Kozák* v slovenských slovníkoch vs. súčasná realita

Pri zadaní výrazu *lemko* do vyhľadávača v Slovníkovom portáli JÚLEŠ SAV sa zobrazuje iba priezvisko Lemko v zdroji Databáza priezvisk na Slovensku (1998). Pri zadaní výrazu *Lemko* sa zobrazuje ten istý doklad a zdroj. Výraz *lemko* nie je zachytený v nijakom slovenskom slovníku. Výraz *holcokár* i *huncokár* zachytáva iba SSN (A – K, 1994) a iba vo všeobecnom význame „robotník pracujúci v hore, drevorubač“. Novšie výskumy súvisiace so spoločenskými zmenami po r. 1989 však odкрývajú pri niektorých etnografických skupinách aj nekomunikované poznatky, ako je to v prípade poľských *Lemkov*, ktorí boli v Poľsku prenasledovaní a k svojej etnicite na Slovensku sa z tohto dôvodu, prirodzene, nehlásili. V súčasnosti sú však podľa poľského práva príslušníkmi etnickej menšiny.²⁰ Iný prípad predstavuje skutočnosť, že tak ako v minulosti, aj dnes je deklarovanie etnickej príslušnosti dynamický proces, etnická identita sa formuje (konštruuje), preto napríklad vzniká požiadavka u potomkov niektorých etnografických skupín uznať navonok jazykovo historicky utvorenú (sub)etnickú príslušnosť, čo sa

¹⁹ Nemožno zrejme celkom vylúčiť ani domnienku, že pri písaní pomenovania *Manták* (i ďalších pomenovaní označujúcich etnografické skupiny nemeckého pôvodu) s veľkým začiatočným písmenom môže zohrávať určitú úlohu aj nemčina (*Mantake* sg., *Mantaken* pl. a pod.), kde sa s veľkým písmenom píšú všetky podstatné mená bez ohľadu na ich apelatívny či propriálny štatút.

²⁰ KERAČÍK, Richard: *Lemkovia v Poľsku. Konštruovanie identity*. Diplomová práca. Ústav etnológie. FF Karlovej univerzity. Praha 2022. Dostupné na <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/175713/120429333.pdf?sequence=1>.

napríklad stalo, ako sme o tom už hovorili, v našej kultúre pri severoslovenských *Goraloch*.

Procesy, ktoré opisujeme, sa týkajú aj etnografických skupín na územiach iných krajín a štátov. Po r. 1990 je situácia podobná s postsovietskymi, predtým aj dnes ruskými a ukrajinskými *kozákmi*, ktorí boli príslušníkmi historickej, vojensky zameranej sociálno-kultúrnej skupiny slobodných obyvateľov žijúcich pôvodne na ukrajinských a juhorských stepiach, utečencov pred nevoľníctvom, náboženským prenasledovaním a pod. V priebehu dejín túto skupinu tvorili obyvatelia rozličnej etnickej príslušnosti a rozličného vierovyznania. Pomenovanie *kozák* (*donský kozák*, *ukrajinský kozák*, *záporožský kozák*, *ruský kozák*) sa v slovenčine tradične chápe ako všeobecné meno, tak je spracované aj vo výkladových slovníkoch. Súčasné zdroje (napr. Encyklopédia Beliana) uvádzajú, že ide o subetnickú skupinu (so znakmi národa) a súčasní potomkovia kozákov sa hlásia k spoločnej kultúrnej a etnickej identite. Pokiaľ sa nám podarilo zistiť, ani na Ukrajine (územie Záporožia a historické súvislosti – územno-vojenská organizácia Záporožská Sič /16. – 18. st./, kozácke povstanie B. Chmeľnyckého v r. 1648 proti poľskej nadvláde), ani v Rusku nie sú potomkovia kozákov považovaní za samostatné etnikum, ale za historické a sociálno-kultúrne spoločenstvo.

Tento príklad zas potvrdzuje, že ani subetnická príslušnosť, teda ani novokonštruovaná etnická príslušnosť, nepredstavuje dôvod na automatické chápanie kultúrnej skupinovej príslušnosti ako vlastného mena.

Iste, štátne politiky – ako možno sledovať – bývajú v uznávaní samostatnej etnicity v rámci veľkých skupín etnických menšín žijúcich na území príslušných krajín spravidla opatrné, pretože historická skúsenosť potvrdzuje, že etnicita býva spoločensko-politickou rozbuškou s územnými a inými nárokmi. Dá sa predpokladať, že jazykové politiky potom tieto prístupy nasledujú. Na potvrdenie tohto predpokladu je však potrebný väčší jazykovo-historický výskum.

Z jazykového hľadiska nám neprináleží tento trend nijako komentovať. Usilujeme sa iba poukázať na komplikovaný vzťah medzi realitou a jej pravopisnou reflexiou vzhľadom na tradične formulované pravopisné pravidlá. Okrem bežného používateľského hľadiska tu však máme aj množstvo odbornej, odborníkmi písanej literatúry, ktorá takisto potvrdzuje ambivalentné chápanie a prístup. Problematika pravopisu týchto pomenovaní je v slovenskej jazykovede prítomná minimálne už od 50. rokov 20. st. Orientačne si to

možno overiť v prácach V. Uhlára (1951 – 52), J. Krška (2014), P. Žeňucha (2014)²¹, A. Závodného (2015), J. Hladkého a I. Valentovej (2022) a i.

Záver

Príslušnosť k etnografickej skupine predstavuje pravopisne zložitý jav vzhľadom na nejazykovú skutočnosť, ktorá sa v priebehu historického vývoja spoločnosti mení. Pri pomenúvaní obyvateľov istých oblastí a území tvoriacich etnografickú skupinu (cudziu či domácu), vyznačujúcu sa spoločnou kultúrou, vlastným dialektom a zvyčajne aj rovnakou pracovnou činnosťou, sa dominantné vnímanie etnicity (subetnicity) vyvinulo postupne. Historicky sa označenia obyvateľov inej národnosti, napr. Nemcov usídľujúcich sa na Slovensku v rôznych oblastiach v priebehu 16. a 17. st., chápali ako všeobecné mená motivované výraznými znakmi typickými pre danú skupinu, najčastejšie išlo o pracovnú činnosť, jazyk, spôsob reči, náboženstvo a pod. Tak vznikli v slovenčine všeobecné mená *manták* (príslušník skupiny nemeckých usídlencov na dolnom Spiši venujúcich sa prevažne kováčstvu), *habán* (príslušník nábožensko-sociálnej skupiny nemeckých a švajčiarskych novokrstencov vyhnaných z pôvodnej domoviny a usídlených na Morave a západnom Slovensku venujúcich sa remeselnej výrobe, najmä keramikárstvu), *huncokár/hulcokár* (lesný robotník, drevorubač, hájnik obyč. z radov prisťahovalcov z rakúskych Álp v 17. st. v oblasti Malých Karpát a na Záhorí²²), *handelec* (lesný robotník obyč. z radov nemeckých prisťahovalcov v 17. st. v oblastiach Čierneho a Bieleho Hrona²³). Obdobne aj pomenovania etnografických skupín iného než nemeckého pôvodu sa v našej jazykovej tradícii primárne chápali

²¹ „Na mnohých príkladoch pozorovaní uplatňovania sa jazykového vedomia používateľov liturgického cirkevnoslovanského jazyka možno pochopiť, že príslušnosť k byzantsko-slovanskej religióznej tradícii nie je a nemôže byť určujúcim znakom etnickej identity. Aj preto sa všetky nárečové spoločenstvá Slovákov (Šarišania, Spišiaci, Zemplínčania i sotáci), Rusínov či Ukrajincov (Lemkovia, Bojkovia, Verchovinci, Huculi, Dolyňania) identifikujú v súlade so svojím jazykom“ (Žeňuch, 2014, s. 132); „Príslušníci byzantsko-slovanského obradu v priestore historickej Mukačevskej eparchie bez rozdielu etnického a jazykového pôvodu liturgickú a konfesiónalnu identitu odvodzujú od pomenovania *rusnak*. V ňom je zahrnutá príslušnosť k rus'kej (rozumej byzantsko-slovanskej) cirkvi a rus'kej viere“ (Žeňuch, op. cit., s. 136).

²² Viac pozri na <http://huncokarivkarpatoch.sk/>.

²³ Viac o tom pozri KRAJČOVIČ, Pavol: *Etnografické skupiny minulosti – handelci*. In: GRANT journal, Vol. 13, issue 02. Dostupné na <https://www.grantjournal.com/issue/1302/PDF/1302krajcovic01.pdf>.

ako všeobecné mená, napr. *lemkovia*²⁴ (Rusíni žijúci v severovýchodnej oblasti Slovenska a na slovensko-poľskom pohraničí gréckokatolíckeho al. pravoslávneho vierovyznania), *bojkovia* (obyvatelia severovýchodnej oblasti Slovenska v okolí Sniny, rovnako priľahlých oblastí Zakarpatskej Ukrajiny a Poľska gréckokatolíckeho al. pravoslávneho vierovyznania hlásiaci sa k ukrajinskej al. rusínskej národnosti) či *gorali* (obyvatelia horských severných oblastí Slovenska a slovensko-poľského pohraničia). Pre uvedené názvy týchto skupín obyvateľov je typické, že v malej miere sa pomenúvali sami, dané označenia dostali často od pôvodného obyvateľstva alebo od svojich susedov, pričom sa niektoré považovali za posmešné alebo hanlivé. Tento príznak však uvedené výrazy v priebehu historického vývoja stratili, resp. potomkovia príslušníkov týchto skupín nepovažujú historické pozadie vzniku označenia za relevantný. Sami seba označovali tieto skupiny obyvateľov často inak, napr. lemkovia sa označovali ako *rusnáci*, huncokári ako *Waldleute* (lesní ľudia). Možno predpokladať, že hlásenie sa k identite veľkých národov, ale aj jazykové chápanie historických či regionálnych označení ako „ľudových výrazov“ prirodzene ovplyvnili ponímanie mien etnografických skupín ako historicky podmienených všeobecných mien. Z tohto dôvodu len málo z nich zachytávajú naše výkladové slovníky. Výnimkou je všeobecné meno *goral* i vlastné meno *Goral* (pozri vyššie), ktoré sa už dnes vzťahuje na príslušníka národnostnej menšiny. Obdobný proces – úsilie o uznanie etnickej identity a štatút vlastného mena zaznamenávame v súčasnosti pri výrazoch *manták* a *huncokár*.

V aktualizovanej pravopisnej príručke sa tejto skupine pomenovaní už nemôžno vyhnúť, pretože je z používateľského hľadiska potrebná. Pri odporúčaní, ako písať mená príslušníkov etnografických skupín – ak majú ostať zachované isté jazykové a pravopisné princípy a zároveň sa má reflektovať historická realita i súčasná realita potomkov týchto skupín –, považujeme za vhodné rozlišovať dvojaký zápis týchto mien iba v **špecifických a spoločensko-historicky opod-**

²⁴ „... pomenovania podľa jazykových alebo aj iných charakteristických znakov píšeme obyčajne s malým začiatočným písmenom, lebo ich hodnotíme ako prezývky. Napr.: kajkavci, ekavci, sotáci, trpáci; mogoniari, cibuliari, kvaškári. Niekedy sa však takéto pomenovania stali kmeňovými menami a píšu sa s veľkým začiatočným písmenom. Tak sa často píše napr. Lemkovia popri lemkovia (podľa vyslovovania častice len ako „lem“). Tu by bolo treba spôsob písania sjednotiť a ustáliť. Netreba ani pripomínať, že bude účelné pri ustáľovaní pravopisných zásad v tejto oblasti postupovať v shode so zásadami českého Pravopisu.“ (Uhlár, Vlado: *O niektorých vlastných a niektorých druhových všeobecných podst. menách*. In: Slovenská reč, 1951-52, roč. XVII, č. 4, s. 115)

statnených prípadoch, napr. *manták* – 1. historický nemecký prisťahovalec na území východného Slovenska venujúci sa prevažne remeslám, kovárstvu, 2. pís. i *Manták* – súčasný potomok takýchto prisťahovalcov trvale obývajúcí územie predkov a deklarujúci kultúrnu a subetnickú príslušnosť.

Vo všeobecnosti by teda malo byť pri voľbe zápisu mena nadradené ako odporúčané tradičné jazykovo-pravopisné pravidlo opierajúce sa o motivovanosť pomenovania na základe charakteristického znaku – všeobecné meno *manták* by malo byť uplatniteľné aj na súčasných potomkov nemeckého obyvateľstva na istom trvale obývanom území. Na druhej strane by sa etnicita a obyvateľská príslušnosť viazala na isté územie alebo politicky uznanú národnostnú príslušnosť (menšinu) – *slovenskí Nemci*, *spišskí Nemci* a pod., alebo už spomínaní *Gorali*, uznaní v r. 2025 na Slovensku za národnostnú menšinu. Používateľ teda môže pri pravopisnom rozhodovaní vychádzať z týchto jazykových poznatkov. A, samozrejme, o tom, čo je „špecifický a spoločensko-historicky opodstatnený prípad“, sa bude musieť rozhodovať na základe historických poznatkov i poznatkov aktuálneho spoločensko-politického stavu, pretože, ako to poznamenal Dr. Milan Harvalík (odvolávajúc sa na A. Sticha²⁵) v písomnej konzultácii na tému písania *Huncokár* ako etnického mena, ktorá prebehla medzi viacerými pracovníkmi JÚLEŠ SAV v r. 2023: „[N]emyslím si teda, že snad bylo bezpodmínečně nutné ve slovenštině kodifikovat etnonymum Huncokári, jak víceméně tazatelka požaduje, ale bylo by možné připustit psaní tohoto výrazu s velkým počátečním písmenem v odborných textech, kde by však mělo být (jak doporučuje A. Stich) náležitě zdůvodněno.“²⁶

²⁵ Onomastik Dr. M. Harvalík sa v internej mailovej konzultantskej komunikácii (2023), do ktorej bola zapojená aj autorka tohto textu, odvoláva na článok A. Sticha *Píšeme Izraelita, nebo izraelita?* publikovaný v časopise *Naše řeč* (1979, roč. 62, č. 3, s. 158 – 161) a cituje z neho: „V zásadě doporučujeme, aby uživatelé jazyka potlačovali své individuální představy, názory nebo záliby a pravopisným zásadám se podřizovali; je to rozumné už proto, že pravopisná soustava může účinně sloužit jen tehdy, je-li obecně uznávána a v praxi dodržována. Ale na druhé straně je zapotřebí mít na vědomí, že soustava pravopisných pravidel je určena především pro běžnou, průměrnou jazykovou praxi a že nemůže postihnout a zahrnout všechny případy a situace, leckdy významově značně komplikované, s kterými se v jazykové praxi setkáváme. A náš případ je právě přímo klasickou ukázkou takové situace. Složitost zde netkví v jazyku, popř. v pravopisných pravidlech, ale přímo v samé skutečnosti.“

²⁶ Za cenné rady a pripomienky autorka ďakuje posudzovateľom textu – prof. PhDr. Martine Ivanovej, PhD., a PhDr. Ľuborovi Králikovi, DSc.

LITERATÚRA

BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: PhDr. Soňa Švecová, CSc. Osobnosť a dielo. Nitra: Katedra etnológie a etnomuzikológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, s. 24 – 35.

HLADKÝ, Juraj – VALENTOVÁ, Iveta: Onomastické výskumy v časopise Slovenská reč. In: Slovenská reč, 2022, roč. 87, č. 3, s. 307 – 342.

KERAČÍK, Richard: Lemkovia v Poľsku. Konštruovanie identity. Diplomová práca. Ústav etnológie. FF Karlovej univerzity. Praha 2022. Dostupné na <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/175713/120429333.pdf?sequence=1>.

KRAJČOVIČ, Pavol: Etnografické skupiny v minulosti – handelci. In: GRANT journal, Vol 13. issue 02. Dostupné na <https://www.grantjournal.com/issue/1302/PDF/1302krajcovic01.pdf>; anglická verzia KRAJČOVIČ, Pavol: Ethnographic groups of past – handelci. In: Journal of Research in Humanities and Social Science 2025, 13(5), pp. 14-16. Dostupné na https://www.researchgate.net/publication/392565607_Ethnographic_groups_of_past_-_handelci.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 5., dopl. a uprav. vyd. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2023.

KRŠKO, Jaromír: Soták – apelatívum či proprium? Alebo o onymickej stránke skupinových názvov. In: Ed. I. Valentová. 19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 30. apríla 2014). Zborník referátov. Bratislava: Veda 2015, s. 83 – 87.

RAVASZ, Ábel: Analýza IMB. Uznanie národnostných menšín na Slovensku. Bratislava: Inštitút Mateja Bela. Dostupné na <https://www.institutmatejabela.sk/post/anal%C3%BDza-imb-uznanie-n%C3%A1rodnostn%C3%BDch-men%C5%A1%C3%ADn-na-slovensku>.

STICH, Alexandr: Píšeme Izraelita, nebo izraelita? In: Naše reč, 1979, roč. 62, č. 3, s. 158 – 161.

ŠKVARNA, Dušan: Vládna svojvôľa. Prečo je uznanie Goralov za národnostnú menšinu chybou, ktorá sa nám môže vypomstiť. In: Postoj, konzervatívny denník, 7. 2. 2025. Dostupné na <https://www.postoj.sk/169898/preco-je-uznanie-goralov-za-narodnostnu-mensinu-chybou-ktora-sa-nam-moze-vypomstit>.

ŠVORC, Peter: Podkarpatská Rus a Slovensko v medzivojnovom Československu – hľadanie novej koexistencie (1918 – 1930). In: Paginæ historiae. Sborník Národného archivu. Podkarpatská Rus, 2015, 23/2. Dostupné na https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2024/04/PH_23_2_2015_Svorc.pdf.

UHLÁR, Vlado: O niektorých vlastných a niektorých druhových všeobecných podst. menách. In: Slovenská reč, 1951-52, roč. XVII, č. 4, s. 114 – 118.

VALENTOVÁ, Iveta – KRÁLIK, Ľubor – HARVALÍK, Milan – HLADKÝ, Juraj – ZÁVODNÝ, Andrej – IMRICHOVÁ, Mária – GAŁKOWSKI, Artur – BIJAK, Urszula – BAUKO, Ján: Slovenská onomastická terminológia. Bratislava – Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis 2024. 476 s.

ZÁVODNÝ, Andrej: Nejednoznačnosť pri písaní niektorých typov vlastných mien. In: Slovenská reč, 2015, roč. 80, č. 1 – 2, s. 73 – 83.

ŽEŇUCH, Peter: Kultúrne stereotypy v byzantsko-slovanskom konfesijnom prostredí na Slovensku. In: Slavica Slovaca, 2014, roč. 49, č. 2, s. 121 – 137.

SLOVNÍKOVÉ ZDROJE

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. Slovníkový portál JÚEŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 1. 6. 2026].

Ortograficko-gramatický slovník slovenčiny. A – Ž (používateľská verzia Slovníka súčasného slovenského jazyka). Red. M. Sokolová – A. Jarošová. Slovníkový portál JÚEŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 1. 6. 2026].

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 4., nezmenené vyd. Bratislava: Veda 2013. Slovníkový portál JÚĽŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 1. 6. 2026].

Slovník slovenského jazyka. I. A – K. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. Slovníkový portál JÚĽŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 1. 6. 2026].

Slovník slovenského jazyka. II. L – O. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1960. Slovníkový portál JÚĽŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 1. 6. 2026].

Slovník slovenského jazyka. III. P – R. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. Slovníkový portál JÚĽŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 1. 6. 2026].

Slovník slovenských nářečí. I. A – K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. Slovníkový portál JÚĽŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk> [cit. 1. 6. 2026]

Slovník slovenských nářečí. II. L – P (povzchádzať). Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. Slovníkový portál JÚĽŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 1. 6. 2026].

Slovník slovenských nářečí. III. P (poza) – R. Ved. red. A. Ferencíková. Bratislava: Veda 2021. Slovníkový portál JÚĽŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 1. 6. 2026].

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. Slovníkový portál JÚĽŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 1. 6. 2026].

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. Slovníkový portál JÚĽŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 1. 6. 2026].

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. Ved. red. A. Jarošová, Bratislava: Veda 2015. Slovníkový portál JÚĽŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 1. 6. 2026].

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 3. nezm. vyd. Bratislava: Veda 2004. Slovníkový portál JÚĽŠ SAV <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 1. 6. 2026].

ELEKTRONICÉ ZDROJE

DOBROVODSKÝ, Dušan: Huncokári v Karpatoch. O nás. 20. 6. 2016. <http://huncokarivkarpatoch.sk/>. [cit. 1. 6. 2026].

Encyklopédia Beliana, heslový výraz *barkovia*. <https://beliana.sav.sk/heslo/barkovia>; zverejnené v auguste 1999. [cit. 1. 6. 2026].

Encyklopédia Beliana, heslový výraz *etnografická skupina*. <https://beliana.sav.sk/heslo/etnograficka-skupina>, zverejnené v júli 2005. [cit. 1. 6. 2026].

Gorali sa stali novou národnostnou menšinou. Webová stránka Úradu vlády Slovenskej republiky <https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/tlacove-spravy/gorali-sa-stali-novou-narodnostnou-mensinou/?csrt=9202712516966873665>. [cit. 1. 6. 2026].

Ústav geografie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, portál, exonymá, https://www.skgeodesy.sk/files/sk/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-geografickych-objektov-z-uzemia-mimo-sr/exonyma-januar_2022.pdf. [cit. 7. 6. 2026].

Slovenské národné múzeum, webová stránka, <https://www.snm.sk/Press/tlacove-spravy?clanok=lemkovia-1>. [cit. 1. 6. 2026].

Od chemickej škodlivosti k sociálnemu hodnoteniu: sémantická dynamika adjektíva toxický

ROMANA KROLČÍKOVÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract

In this study, we focused on frequent collocations of the adjective toxic with nouns reflecting its metaphorical extension in meaning (e.g., toxic person, toxic relationship, toxic asset, toxic loan). Using corpus data, we analyzed the lexical-semantic properties of the lexeme toxic from the perspective of cognitive linguistics, drawing on the view of metaphor as a conceptual tool of thought that is reflected in linguistic expression. We investigated how the primary meaning ‘harmful, poisonous’ is extended to new thematic domains in which the adjective performs an evaluative function, and how this evaluative component forms part of the word’s derivational motivation.

Keywords: cognitive linguistics, collocation, corpus analysis, metaphor, Slovak National Corpus, toxic

1. Úvod

Adjektívum *toxický* sa do slovenčiny dostalo pôvodne ako odborný výraz z latinského *toxicus* odvodeného od latinského *toxicum* (*jed*). Z hľadiska etymológie pochádza z gréckeho *toxikon*, ktorým sa označoval jed na potieranie vystreľovaných šípov (Králík, 2015, s. 619). Zachytáva ho už Slovník slovenského jazyka (r. 1959 – 1968), v ktorom sa toto slovo vykladá ako adjektívum s významom „spôsobujúci otravu, otravný, jedovatý“. Krátky slovník slovenského jazyka (2003) ho opisuje obdobne, navyše s kvalifikátorom odborný výraz. Slovník súčasného slovenského jazyka (H – L, 2011; O – Pn, 2021; ďalej SSSJ) uvádza prídavné meno *toxický* ako synonymum pri heslách *jedovatý* aj *otravný*. Všetky tri slovníky zachytávajú adjektívum *toxický* len v spojení s otravou – jedovatou substanciou – a neuvádzajú iné, sekundárne významy tohto slova.

V súčasnosti však adjektívum *toxický* nadobúda rôzne významy, resp. významové odtienky, spájajúce sa so spoločenskovednými oblasťami. V jazykovej praxi sa s ním stretneme v oblasti ekonómie vo viacslovných termí-

noch *toxické aktívum*, *toxický dlh* či *toxický úver*. V psychológii sa používa v spojeniach typu *toxická maskulinita*, *toxická pozitivita*. Vo sfére sociológie sa zaužívali spojenia *toxický človek*, *toxický partner* (*toxická partnerka*), *toxická kultúra*. Ako nówum pôsobí jeho používanie v oblasti nových médií, kde sa stretneme s výrazmi *toxický komentár* alebo *toxický príspevok*.

Vzhľadom na rozširujúce sa lexikálne pole tohto výrazu sformulovali sme dva hlavné ciele: 1. analyzovať sémantickú spájatelnosť adjektíva *toxický* a jeho kontextový význam, 2. zachytiť dynamické tendencie v kontexte fungovania tohto adjektíva v reálnej jazykovej praxi.

Na analýzu sme ako zdroj jazykového materiálu využili Slovenský národný korpus, aktuálnu verziu písaného korpusu súčasnej slovenčiny – prim-11.0-public-sane (ďalej hlavný písaný korpus)¹. Na niektorých miestach uvádzame príklady z webových stránok, ktoré slúžia ako cenný zdroj reálneho používania jazyka. Na porovnanie prekladových ekvivalentov sme využili slovensko-anglický paralelný korpus – konkrétne verejnú verziu par-sken-public-all-5.0². V korpuse sme vyhľadávali prostredníctvom lemy (lexémy) a pracovali sme s funkciami *frekvencia*, *filter* a *kolokácie*, ktoré sú dostupné v korpusovom manažéri NoSketch Engine.

2. Kolokačná analýza

V hlavnom písanom korpuse má lema *toxický* absolútnu frekvenciu 9 211 výskytov, čo zodpovedá relatívnej frekvencii 5,03 i.p.m. (instances per million, t. j. výskytov na milión slov). V hlavnom korpuse písaných textov sme pozorovali substantívne kolokácie lemy *toxický*. Ako kolokácia sa chápe „spojenie dvoch alebo viacerých lexém, ktoré je vzhľadom na korpus štatisticky signifikantné a zároveň sémanticky kompatibilné“ (Majchráková, 2013, s. 225). Zamerali sme sa na kolokácie vpravo od kľúčového výrazu,

¹ Táto verzia korpusu bola zverejnená v apríli 2025 a obsahuje viac ako 1,8 miliardy tokenov. Obsahuje súčasné texty zverejnené od roku 1955 až po rok 2024. Štýlové zastúpenie textov v korpuse je takéto: 69,11 % publicistické texty, 18,19 % umelecké texty, 11,87 % odborné texty.

² Obsahuje 526 mil. tokenov (z toho 277 mil. tokenov v slovenskej časti a 249 mil. tokenov v anglickej časti). Korpus sa skladá z dvoch častí: z podkorpusu beletrie (88 mil. tokenov – 40 mil. tokenov v slovenskej časti a 48 mil. tokenov v anglickej časti) a podkorpusu voľne dostupných textov, najmä textov z inštitúcií Európskej únie. Viac informácií o korpuse možno nájsť na <https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/korpusy-snk/paralelne-korpusy/slovensko-anglicky-paralelny-korpus/>.

preto sme hľadali atribút lema v rozsahu 1 – 3. Zvolili sme minimálnu frekvenciu v korpuse 5; minimálnu frekvenciu v danom rozsahu 3. Využili sme štatistickú mieru LogDice. Táto miera pomáha identifikovať potenciálne kolokáty, pričom je možné ju použiť na porovnanie medzi rôzne veľkými (pod)korpusmi (čím vyššia hodnota logDice, tým silnejší a špecifickejší je kolokačný vzťah).³ Dvadsať najčastejších potenciálnych kolokátov v danom rozsahu podľa štatistickej miery LogDice uvádzame v tabuľke 1.

Tabuľka 1 – Najčastejšie kolokácie v danom rozsahu podľa štatistickej miery LogDice

Lema	Počet spoluvýskytov	Frekvencia kolokátu	logDice
aktívum	569	32435	8.80646
látka	2182	153346	8.78087
chemikália	156	8758	8.15234
kal	70	2885	7.56728
karcinogénny	46	1254	7.17055
splodina	48	2152	7.11316
nežiaduci	100	14798	7.09269
účínok	406	89578	7.07330
odpad	453	113588	6.91745
greenpeace	48	4708	6.82040
výpar	40	3438	6.69542
alkaloid	34	1561	6.69273
zlúčenina	51	6978	6.68988
kova ⁴	49	7617	6.57631
psychóza	33	2831	6.48885
kov	142	43356	6.46793
metabolit	27	1420	6.37917
maskulinita	25	717	6.36686
solanín	21	110	6.20636

³ Dostupné na <https://www.sketchengine.eu/glossary/logdice/>.

⁴ Správne *kov*: chybná automatická anotácia.

Lema	Počet spoluvýskytov	Frekvencia kolokátu	logDice
ortuť	27	3466	6.12519
kadmium	21	775	6.10692
jed	57	18902	6.05404
sinica	20	1022	6.00127

Keďže predmetom analýzy je skúmanie adjektíva v spojení so substantívami, z kolokačného zoznamu sme manuálne odfiltrovali iné slovné druhy okrem substantív. Uvádzame dvadsať najčastejších **substantív v kolokátoch s adjektívom *toxický*** v korpuse podľa štatistickej miery LogDice: 1. *aktívum*; 2. *látka*; 3. *chemikália*; 4. *kal*; 5. *splodina*; 6. *účinnok*; 7. *odpad*; 8. *Greenpeace*; 9. *výpar*; 10. *alkaloid*; 11. *zlúčenina*; 12. *kov*; 13. *psychóza*; 14. *metabolit*; 15. *maskulinita*; 16. *solanín*; 17. *ortuť*; 18. *kadmium*; 19. *jed*; 20. *sinica*.

Pri vyhľadávaní kolokátov v širšom kolokačnom okne je nevyhnutné získať materiál manuálne pretriediť, aby sa vylúčili skreslené výskyty. V tomto prípade sa v zozname kolokátov vyskytlo proprium *Greenpeace* – názov medzinárodnej neziskovej organizácie na ochranu životného prostredia. Po vyfiltrovaní výskytov obsahujúcich danú lemu sme zistili, že v zvolenom korpuse má mnohopočetné zastúpenie syntagmatická konštrukcia *koordinátorka/koordinátor toxickej kampane Greenpeace*. Spojenie *toxická kampaň* v tomto prípade označuje kampaň vedenú proti znečisťovaniu životného prostredia zdraviu škodlivými látkami, ale nevzťahuje sa priamo na organizáciu *Greenpeace*.

Medzi kolokačné spojenia s najvyššou hodnotou logDice (8 a viac) patria spojenia so substantívami *aktívum*, *látka*, *chemikália*. Vysoká hodnota štatistickej miery naznačuje, že ide o veľmi silné spojenia a odráža ich syntagmatickú ustálenosť⁵. Hoci frekvencie ich spoluvýskytu nie sú vysoké (pozri *aktívum*, *chemikália* v tabuľke 1), vyššia hodnota štatistickej miery poukazuje na relatívne ustálenú syntagmatickú väzbu. Ostatné kolokáty sa pohybujú v rozpätí hodnoty 6 až 7,5. Rozdiel -1 bod znamená približne dvojnásobne nižšiu frekvenciu kolokácie v porovnaní s predchádzajúcimi spojeniami (porov. Rychlý, 2008, s. 9), z lexikálneho hľadiska sú tieto spojenia stále

⁵ Teoretické maximum pre kolokačnú mieru LogDice sa uvádza 14, pričom prakticky je hodnota zvyčajne menšia ako 10 (porov. Rychlý, 2008, s. 9).

relevantné. Rozpätie hodnôt indikuje stredne silnú kolokačnú väzbu a predstavuje lexikálno-sémantické funkčné spojenie. V rámci lexikálno-sémantickej analýzy ide o spojenia s jasne profilovanou spoločnou frekvenčnou distribúciou. To znamená, že z jazykového hľadiska tieto kolokáty odrážajú ustálený spôsob pomenúvania javov v jazykovom úze. Používatelia jazyka prirodzene spájajú adjektívum *toxický* s uvedenými substantívami, pričom **nejde o náhodné spoluvýskyty**, ale o ustálené lexikálne spojenia. Medzi stredne silné kolokáty patria spojenia so substantívami *kal*, *splodina*, *odpad*, *výpar*, *kov*, *metabolit*, *zlúčenina*, *alkaloid*, *psychóza*, *maskulinita*, *solanín*, *ortuť*, *kadmium*, *jed*, *sinica*. Ich hodnota logDice značí, že ide o spojenia, ktoré sú lexikálne funkčné a z hľadiska korpusovej analýzy predstavujú významné kolokáty vykazujúce relevantnú mieru lexikálnej ustálenosti.

Kolokačný profil adjektíva *toxický* podľa štatistickej miery LogDice ďalej ukazuje, že slovo sa najčastejšie spája so substantívami z odbornej, predovšetkým prírodovednej, chemickej a environmentálnej oblasti, čo potvrdzuje jeho pôvodný terminologický charakter (substantíva ako *látka*, *chemikália*, *kal*, *splodina*, *účinnok*, *odpad*, *výpar*, *kov*, *psychóza*). Väčšina z nich označuje chemické látky (*chemikália*, *zlúčenina*), zlúčeniny biologického charakteru (*alkaloid*, *metabolit*, *solanín*) alebo konkrétne chemické prvky (*ortuť*, *kadmium*), produkty priemyselného alebo biologického rozkladu (*splodina*, *výpar*), environmentálne rizikové materiály (*kal*, *odpad*, *kov*) a dôsledky pôsobenia jedovatých látok (*účinnok*, *psychóza*⁶).

V zozname najfrekvencovanejších kolokátov sa nachádza na prvom mieste spojenie *toxické aktívum*, ktoré **významovo nepatrí do chemickej ani biologickej oblasti**, ale ide o viacslovný ekonomický termín (bližšie v časti 3.1. Ekonomia). Výraz označuje prostriedky, resp. majetok, ktoré stratili hodnotu alebo sú ťažko obchodovateľné (ich účtovná hodnota je vyššia ako trhová cena), preto predstavujú vysokú mieru rizika pri ďalšom obchodovaní. V tomto type spojenia funguje adjektívum *toxický* metaforicky v rámci už ustáleného termínu v ekonomickej sfére.

V zozname kolokátov sa nachádza aj slovné spojenie *toxická maskulinita*. Ide tiež o preklad z angličtiny (*toxic masculinity*). Je dokladom sekun-

⁶ Spojenie *toxická psychóza* je medicínsky termín, ktorý označuje psychotickú poruchu spôsobenú užitím psychoaktívnych látok. Porov. na <https://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2024/02/01.pdf>.

dárneho významu adjektíva *toxický* vo sfére spoločenských javov, konkrétne v sociálnopsychologickej oblasti. Toxická maskulinita sa chápe ako konceptuálny rámec na vysvetlenie rodových nerovností, ktoré sú spojené s negatívnym chápaním sociálnej hierarchie vo vzťahu muža a jeho sociálnej roly v spoločnosti, rovnako ako pre negatívne vzorce mužského správania, zmýšľania a prežívania (Harrington, 2021, s. 2).

3. Metaforický význam adjektíva *toxický*

V nasledujúcej časti sa sústreďíme na interpretáciu metaforickosti adjektíva *toxický*. Ako sme už naznačili, kolokačný profil adjektíva *toxický* ukázal, že popri základnom prírodovednom význame sa lexéma *toxický* uplatňuje aj v metaforických kontextoch, najmä v ekonomickej sfére (*toxické aktívum*) a v psychologickej, resp. sociologickej sfére (*toxická maskulinita*). Tento posun k obraznosti je podmienený pôvodným významom lexémy *toxický*, ktorou sa označujú jedovaté, škodlivé alebo život ohrozujúce substancie. Pôvodný význam poskytuje konceptuálny základ pre obrazné používanie adjektíva, v rámci ktorého sa fyzikálno-biologická škodlivosť prenáša na oblasti ekonomických javov, finančných produktov, rovnako aj do oblastí ľudského správania či sociálnej interakcie.

Metaforické rozšírenie významu možno interpretovať prostredníctvom teórie konceptuálnej metafory (Lakoff – Johnson, 2024). Konceptuálna metafora umožňuje chápať abstraktné javy prostredníctvom konkrétnych skúseností. V prípade adjektíva *toxický* ide o **štruktúrnú metaforu**, keď abstraktné javy nadobúdajú vlastnosti odvodené z pôvodného významu: **toxický = nezdravý, škodlivý, chorý (zapríčiňujúci otravu)**. V dôsledku toho vo sfére ekonómie alebo v oblasti medziľudských vzťahov hovoríme o ľuďoch alebo produktoch rovnakým spôsobom ako o látkach, ktoré škodia fyzickému zdraviu. Spoločným sémantickým príznakom (ten je zachovaný) je škodlivosť, nezdravosť.

Posilňuje sa tak hodnotiaci charakter adjektíva, ktoré sa z označenia fyzikálnej škodlivosti prenáša na označenie rizikovosti, ohrozujúcej povahy alebo označenia negatívneho účinku.

V ekonómii a vo finančníctve sa stretáme s vyjadreniami, ktoré obsahujú nasledujúce príklady z hlavného písaného korpusu: *Nenakazili sme sa toxickými aktívami* (SME, 2009/02); *Slovenský premiér naznačil, že európsky bankový systém je výrazne postihnutý toxickými aktívami z USA* (SME, 2009/02); *Ďalšou správou, ktorá pôsobila v neprospech eura, bola stále zosilňujúca sa*

diskusia o **nevyliciteľnosti** európskeho bankového sektora z **náказы** toxickými aktívami (na rozdiel od US sektora), čo sa týka najmä nemeckých bánk, na čo upozornil denník *The Economist* (Hospodárske noviny, 2009/06).

V oblasti psychológie a sociológie sa to odráža napríklad v nasledujúcich príkladoch z hlavného písaného korpusu: *Toxické vzťahy – nezdravé správanie v partnerstvách sa nemusi objavovať len príležitostne* (SME, 2021/03); *Chronické nezhody v akýchkoľvek životných oblastiach naznačujú, že môže byť práve takýto vzťah toxický a nezdravý, obzvlášť ak sa hádka neskončí nájdením riešenia, ale kontinuálne pokračuje* (SME, 2018/01); *Naučte sa stanoviť zdravé hranice s rôznymi typmi toxických ľudí* (SME, 2022/06); *Často si nevšimneme prvé príznaky, že máme do činenia s toxickou osobou.* (S. Suja – L. Sujová: *Akáša. Éterická knižnica*).

Uvádzame i príklady z webových stránok: *Už viete, že ste v toxickom vzťahu, ale chceli by ste ho uzdraviť?* (Hedepy.sk); *V kontexte vzťahov sa tento pojem používa na označenie situácií, ktoré nám spôsobujú emocionálnu bolesť, stres a úzkosť* (Primulus.sk); *Toxický vzťah je nezdravý vzťah, v ktorom jeden alebo obaja partneri poškodzujú emocionálne, psychické alebo fyzické zdravie druhého, čo vedie k pocitom vyčerpania, stresu a zníženému sebavedomiu* (Hedepy.sk).

Metaforický koncept *toxický = nezdravý, škodlivý, chorý* (zapríčiňujúci otravu) chápe toxické javy ako **javy chorobnej povahy**, ktoré majú symptómy (znaky, prejavy, príznaky), šíria sa (postihujú, zamorujú), oslabujú systém (vyčerpávajú, poškodzujú, spôsobujú bolesť) a vyžadujú si liečbu (uzdravenie, nevyliciteľnosť). Z hľadiska kognitívnej lingvistiky metafora poskytuje konkrétny spôsob, ako uvažovať o abstraktných javoch a v nadväznosti na to aj ako proti nim postupovať (nezdravé, postihnuté, nakazené treba uzdraviť, vyliečiť)⁷. Približuje tak abstraktné vlastnosti do poľa ľudských kategórií vysvetľujúcich vlastnosti, ktoré majú pre väčšinu ľudí zmysel (porov. Lakoff – Johnson, 2024, s. 49).

Je pravdepodobné, že používanie tohto výrazu v prenesenom význame sa do uvedených sfér komunikácie v slovenčine dostalo pod vplyvom angličtiny ako sprostredkujúceho jazyka.⁸

⁷ Stojí za zmienku aj častá metafora „zdravie verejných financií“.

⁸ Nárast v bežnej reči dokazuje i fakt, že adjektívum *toxický* [*toxic*] sa stalo slovom roka 2018 podľa *Oxford Learner's Dictionary* práve pre jeho časté používanie v súvislosti s ľudským správaním, so spoločnosťou a s kultúrou.

3.1. Ekonomía

V anglických lexikografických dielach nájdeme lexému *toxic* zachytenú ako špecializovaný pojem z ekonomie a finančníctva vo význame „ťažko predajné alebo ťažko splatiteľné“⁹. Ako už ukázala kolokačná analýza, jedným z najtypickejších ekonomických spojení je *toxické aktívum*, kalk anglického *toxic asset*¹⁰, ktorý sa v slovenčine ustálil v súvislosti s globálnou finančnou krízou v rokoch 2007 – 2008. V tomto kontexte sa metafora fyzickej škodlivosti premieta do oblasti finančnej rizikovosti: *toxické* sú aktíva ťažko predajné, problematické či ohrozujúce stabilitu systému. Prvý výskyt v korpuse je z roku 2008, čo poukazuje na prepojenie jazyka so sociálnou realitou. Vyskytuje sa hlavne v publicistických textoch. V súčasnosti má toto spojenie klesajúcu tendenciu v korpuse (posledný výskyt je z roku 2018), čo tiež poukazuje na prepojenie dynamiky jazyka s dynamikou spoločensko-kultúrnej situácie.

Korpusové dáta ďalej potvrdzujú, že *toxický* sa v ekonomii spája s viacerými tematicky špecifickými substantívami. Podľa absolútnej frekvencie v hlavnom písanom korpuse sú v tejto oblasti najfrekventovanejšie spojenia *toxické aktívum* (533), *toxický úver* (50), *toxický dlhopis* (20), *toxický dlh* (12), *toxická hypotéka* (11) a *toxický majetok* (5). Tieto kolokáty označujú rizikové finančné položky, ktoré stratili hodnotu, sú nepredajné alebo svojou povahou ohrozujú stabilitu finančného trhu. Ide teda o špecificky profilovaný významový okruh, ktorý dokladá prenikanie metafory *toxickosti* aj do ekonomického jazyka. V špecializovanom ekonomickom korpuse sa vyskytujú aj spojenia ako *toxický cenný papier*, *toxický dlhopis*, *toxická investícia*, *toxické pohľadávky*, *hypotekárny dlhopis*, *toxický realitný majetok*, *toxické realitné aktívum*.

Ako sme už spomenuli, anglickojazyčné výkladové slovníky opisujú adjektívum *toxický* ako „ťažko predajný, nepredajný“, resp. „ťažko splatiteľný až nesplatiteľný“. Podobné definície je možné nájsť aj na slovenských a českých neoficiálnych ekonomických portáloch. Oficiálny portál – Európska databáza IATE nezachytáva samotné adjektívum, ale zachytáva terminologické spojenia *toxický dlh*, *toxické aktíva so zníženou hodnotou* (pozri <https://iate.europa.eu/home>). V prípade používania lemy *toxický* v ekonomickej komunikačnej sfére možno teda hovoriť o odvodenom terminolo-

⁹ Porov. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/toxic>.

¹⁰ Dostupné na <https://www.investopedia.com/terms/t/toxic-assets.asp>; <https://investplus.cz/slovník/toxicke-aktivum/>; <https://sk.economy-pedia.com/11032985-toxic-active>.

gickom význame v inej terminológii, čiže o medziodborovej homonymii, resp. terminologickej homonymii. Z hľadiska lexikálnej dynamiky možno prenikanie adjektíva *toxický* do ekonomickej sféry interpretovať ako proces reterminologizácie. O. Orgoňová a A. Bohunická charakterizujú tento proces ako „presun termínu z jednej odbornej sféry do inej“ (2011, s. 168).

Adjektívum *toxický* možno chápať ako výraz „intelektuálneho rázu zo spoločensko-politického života, frekventovane používané hlavne v médiách“ (Orgoňová – Bohunická, 2011, s. 175), čím sa zaraďuje nielen medzi ekonomic-kú lexiku, ale aj medzi publicistickú lexiku. Publicistickú lexiku tvoria podľa citovaných autoriek výrazy z oblastí spoločenského života, primárne tematizované v publicistike, keďže predstavujú jadro občianskeho života používateľa (ibid.). Slovné spojenia s adjektívom *toxický* v publicistických textoch sú „nápadné svojou pojmovosťou a intelektuálnym rázom“ (ibid.). Tento intelektuálny ráz je funkčnou kvalitou výrazu a je založený na prenesení terminologickej jednotky do neterminologického publicistického diskurzu. S tým súvisí generalizácia významu aj vznik medzisytemovej polysémie medzi publicizmom a termínom (ibid.), založenej na obraznom prenesení významu. Možno preto predpokladať, že „reterminologizácia ako významový posun už jestvujúcej formy z jednej odbornej oblasti do inej môže byť následne kombinovaná aj s determinologizáciou v prípade prieniku označovanej reálie do každodennej komunikácie širšieho spektra používateľov“ (ibid.) prostredníctvom publicistických textov.

3.2. Sociológia a psychológia

V sociálnych vedách sa slovo *toxický* spája najmä s popularizačnou literatúrou, v ktorej sa pomenovanie *toxickí ľudia* objavuje od polovice 90. rokov 20. storočia. Autorka Lillian Glass použila spojenie *toxickí ľudia* v popularizačnej publikácii *Toxic People* (1995), kde ním označila jedincov spôsobujúcich druhým emocionálnu bolesť.

V psychologickom a sociologickom diskurze nadobúda adjektívum *toxický* hodnotiaci význam, ktorý sa tiež opiera o koncept *toxický* = *nezdravý*, *škodlivý*, *chorý* (*zapričínňujúci otravu*). Označujú sa ním deštruktívne vzorce správania, postoje a medziľudské vzťahy negatívne ovplyvňujúce psychické zdravie, emocionálnu rovnováhu a sebahodnotu jednotlivca. V hlavnom písanom korpuse sa v rámci daného tematického korpusu vyskytujú najčastejšie spojenia *toxický vzťah* (47), *toxický človek* (27), *toxická maskulinita*

(24), *toxická pozitivita* (11), *toxická emócia* (9), *toxická kultúra* (8), *toxická komunikácia* (8), *toxická atmosféra* (8) či *toxické rodičovstvo* (7).¹¹ Tieto kolokáty reprezentujú rozšírenie pôvodného významu smerom k označovaniu psychickej a sociálnej škodlivosti. Pri nich sa teda metaforický význam takisto prevzal z neformálnej angličtiny, kde výraz *toxic* má ustálený význam ako „škodlivý, spôsobujúci nešťastie, negatívne ovplyvňujúci“¹². Prenos významu z biologicko-chemickej škodlivosti na psychologickú alebo sociálnu odráža významový posun smerom k hodnotiacemu použitiu adjektíva, ako aj posun z diskurzu prírodných vied do diskurzu spoločenských vied.

I keď spojenia s prívlastkom *toxický* v oblasti sociológie a psychológie nezachytávajú domáce terminologické odborné slovníky, ich terminologický charakter nemožno vylúčiť. Napríklad spojenie *toxická komunikácia*¹³, *toxická maskulinita* či *toxická pozitivita*¹⁴ spĺňajú kritériá terminologickosti, pretože ich používajú odborníci a vykazujú znaky definovateľnosti.

V kontexte *toxickosti* sa v bežnej jazykovej praxi stretávame tiež s vytýčovaním znakov *toxického človeka*, *toxického vzťahu*, *toxického prostredia* atď., ide o znaky – prejavy v zmysle metaforického konceptu *toxický* = *nezdravý, škodlivý, chorý (zapríčiňujúci otravu)*, čiže skôr ide o uvádzanie symptómov v rámci bežného metaforického uvažovania. Samotný pojem má v bežnom jazykovom úze pomerne vágnu povahu. Za toxickú možno označiť prakticky akúkoľvek deštruktívnu vlastnosť človeka alebo jeho správanie. Skôr sa možno prikloniť k názoru, že v tomto kontexte ide o tzv. ***buzzword***, čiže slovo alebo frázu, ktoré sa stali populárnymi v určitom odvetví. Často má charakter odborne znejúceho slova, ktoré sa stalo módnym vďaka častému používaniu najmä v mediálnom diskurze, jeho cieľom je najmä zapôsobiť na širokú verejnosť (porov. Oxford Learner's Dictionary), preto sa s ním stretávame najmä v marketingových komunikátoch.

¹¹ Slovné spojenia sme vyhľadali prostredníctvom funkcie *filter*. Vyhľadali sme lemu *toxický* a odfiltrovali len tie výskyty, ktoré majú v bezprostrednom postavení napravo substantívum. Následne sme vytvorili frekvenčný zoznam týchto slovných spojení. Frekvenčný zoznam sme manuálne spracovali.

¹² Porov. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/toxic>.

¹³ Porov. <https://academic.oup.com/jcmc/article/30/6/zmaf018/8277896>.

¹⁴ Porov: <https://www.verywellmind.com/what-is-toxic-positivity-5093958>.

4. Prekladová ekvivalencia

Parciálnym cieľom štúdie bolo v nadväznosti na prienik preneseného významu adjektíva z angličtiny do slovenčiny analyzovať prekladové ekvivalenty anglickej lemy *toxic*. Na zistenie prekladových ekvivalentov lemy *toxic* sme využili slovensko-anglický paralelný korpus par-sken-all-5.0, ktorý obsahuje prevažne beletristické texty a voľne dostupné texty z inštitúcií Európskej únie. I keď korpus neobsahuje texty publicistického štýlu, výsledok hľadania nám naznačuje prekladateľské tendencie pri preklade tohto výrazu do slovenčiny. Materiál preto nemožno považovať za reprezentatívny pre publicistiku; poskytuje skôr sondu do prekladateľskej praxe a naznačuje tendencie pri prenose tejto lexémy do slovenčiny.

V anglickej časti paralelného korpusu sa lema *toxic* vyskytuje 3 487-krát. Z tohto počtu je v 804 prípadoch použitý iný slovenský prekladový ekvivalent než adjektívum *toxický*. Prekladová variabilita sa odvíja od kontextu, v ktorom sa anglické adjektívum používa, najmä od rozdielu medzi doslovným a metaforickým významom.

Najčastejším prekladovým ekvivalentom je adjektívum *jedovatý* vo význame „ktorý obsahuje jed; ktorý spôsobuje otravu organizmu“ (SSSJ, 2011, s. 468). Tento ekvivalent dominuje najmä tam, kde anglické *toxic* označuje reálnu biologickú alebo chemickú škodlivosť.

V metaforických významoch, najmä v spojeniach vzťahujúcich sa na človeka, emócie alebo medziľudské vzťahy, je najfrekvencovanejším ekvivalentom výraz *otravný* [*You told her I was toxic?* → *Povedal si jej niekedy, že som otravná?* (S. E. Phillipsová: *Rodený krásavec*, prel. M. Ghániová, 2008)]. Ten má v slovenčine ustálený druhotný význam „vzbudzujúci záporný pocit, nevôľu, nechúť; obťažujúci, nepríjemný, protivný“. Menej často sa používa ekvivalent *jedovatý* v prenesenom význame: [*A toxic mixture of shame, anger, hurt...* → *Žilami sa jej rozliala jedovatá zmes hnevu, bolesti a hanby...* (L. Kleypas: *Krištáľový záliv vo Friday Harbore*, prel. E. Guričanová, 2013)], ojedinele sa v prekladoch objavujú aj iné ekvivalenty, ako *nepriateľský* [*the atmosphere was already toxic* → *v miestnosti vládla nepriateľská atmosféra* (J. Grisham: *Priznanie*, prel. A. Redlingerová, 2011)], *odporný* [*toxic lies* → *odporné lži* (P. Hoffman: *Posledné štyri istoty*, prel. M. Jedinák, 2011)].

V niektorých prípadoch sa lexéma *toxic* v slovenskom preklade úplne vynechá, napríklad: [*Cary County had the smallest population of the four, and it*

was continuing to decline with no small measure of help from Krane Chemical and its toxic history. → Okres Cary mal zo všetkých štyroch najmenej obyvateľov a jeho úpadok, zapríčinený do veľkej miery spoločnosťou Krane Chemical, stále pokračoval (J. Grisham: *Odvolanie*, prel. A. Redlingerová, 2009)]; resp. sa význam prenesie prostredníctvom inej stylistickej úpravy výpovede, napríklad sa adjektívum *toxic* nahradí inou vetnou konštrukciou: [*The fact that it was true didn't make it any less toxic.* → *Bol by som pre nich iba bremeno. Fakt je, že ma to neprestalo štváť.* (R. Khoury: *Diablov elixír*, prel. A. Redlingerová, 2012); *He wanted to reach up and scrub away the sensation prickling at his nape, but her arms wound around him and his own tightened without consultation of his brain. She was still toxic to him, then. 'I'm so glad you came', she whispered.* → *Takže naňho pôsobí rovnako omamne ako kedysi. Sladký jed. „Taká som šťastná, že ste po mňa prišli,“ zašepkala.* (M. Duranová: *Lásky sa už nebojím*, prel. Z. Therová, 2014)], alebo sa pri preklade použije domáca frazeologická jednotka: [*Oh, no, Harriet's weapon was her toxic tongue, not her hands.* → *Och, nie, Harrietinou zbraňou bol jedovatý jazyk* (S. Hannahová: *Vraždy s monogramom. Agatha Christie*, prel. A. Ruppeldtová, 2021)]. V tomto prípade nefrazeologické spojenie *toxic tongue* v pôvodnom texte je preložené domácou frazeologickou, resp. idiomatickou jednotkou *jedovatý jazyk*. Tieto prípady ukazujú, že metaforický význam *toxic* nie je v slovenčine vždy prenášaný priamočiario, ale často sa transformuje do syntakticky, ale aj sémanticky prirodzenejšej slovenskej podoby. Prekladové ekvivalenty tak zároveň odrážajú stav vývinu metaforického významu slovenskej lexémy *toxický* – najmä to, že jej druhotný význam sa v slovenčine nespája s pevným prekladovým ekvivalentom a je závislý od kontextu aj zvolenej prekladovej stratégie.

Väčšina analyzovaných ukážok pochádza z prekladov realizovaných približne v období rokov 2008 – 2014, teda z času, keď metaforické používanie adjektíva *toxický* ešte nebolo v slovenskom mediálnom a spoločenskom diskurze výraznejšie rozšírené. Prekladatelia preto v mnohých prípadoch siahajú po kontextovo vhodných domácich ekvivalentoch, ako sú *otravný* či *jedovatý*, prípadne po opisných riešeniach alebo stylistických úpravách výpovede. Tento spôsob prekladu môže nepriamo odrážať aj stav lexikálneho ustálenia daného významu v slovenčine: metaforická hodnota anglického *toxic* sa ešte neprenáša automaticky prostredníctvom adjektíva *toxický*, ale interpretuje sa flexibilnejšie v závislosti od kontextu a prekladovej stratégie.

5. Záver

Môžeme konštatovať, že význam lexikálnej jednotky *toxický* sa utvára pod vplyvom odbornej terminológie, metaforického myslenia, mediálneho diskurzu a spoločensko-kultúrnych zmien. Predložená štúdia ukázala, že adjektívum *toxický* v súčasnej slovenčine prechádza postupne pozorovateľnou sémantickou dynamikou. Korpusová analýza tiež potvrdila, že hoci si lexéma naďalej zachováva svoje pôvodné terminologické ukotvenie v prírodovedných, medicínskych a environmentálnych kontextoch, preniká aj do ďalších komunikačných sfér, predovšetkým do ekonómie, psychológie a sociológie. Práve v týchto oblastiach nadobúda nové, metaforicky rozšírené významy.

Kolokačný profil lemy *toxický* ukazuje, v akých významových oblastiach sa adjektívum najčastejšie uplatňuje. Popri tradičných spojeniach označujúcich chemické látky a environmentálne škodliviny sa objavujú aj spojenia pomenúvajúce psychické a spoločenské javy, čo poukazuje na rozširovanie sémantického potenciálu adjektíva *toxický* do hodnotiacich kontextov.

Podľa frekvenčných a kolokačných údajov z hlavného písaného korpusu SNK sa popri tradičných spojeniach typu *toxická látka* alebo *toxický odpad* v jazykovej praxi ustálili aj spojenia ako *toxické aktívum*, *toxický vzťah*, *toxický človek* či *toxická maskulinita*. Tieto kolokácie dokazujú, že pôvodný význam „škodlivý, jedovatý“ sa prenáša do oblastí, v ktorých sa už neoznačuje fyzická škodlivosť, ale škodlivosť ekonomická, psychická, sociálna alebo kultúrna.

Z hľadiska kognitívno-lingvistickej interpretácie tento posun chápeme ako prejav konceptuálnej metafory, v ktorej sa fyzická a biologická škodlivosť stáva zdrojovou oblasťou pre konceptualizáciu abstraktných javov. Metaforický model *toxický* = *nezdravý, škodlivý, chorý* (*zapríčiňujúci otravu*) umožňuje pomenúvať zložité ekonomické, spoločenské či medziľudské javy prostredníctvom hodnotiaceho a komunikačne funkčného jazykového prostriedku. Práve hodnotiaci zložka sa pritom ukazuje ako kľúčová pre jeho súčasné fungovanie.

Analýza naznačila, že významové rozšírenie adjektíva *toxický* je podmienené vplyvom angličtiny. Nové použitia v slovenčine sú často kalkmi anglických spojení a do slovenského jazykového prostredia prenikajú najmä prostredníctvom odborného alebo mediálneho diskurzu. Ide teda nielen o lexikálny posun, ale aj o prejav širších procesov internacionalizácie a globalizačného tlaku na slovnú zásobu. V ekonomickej oblasti možno tento vývin interpretovať ako reterminologizáciu a v širšej publicistickej komu-

nikácii zas ako determinologizáciu sprevádzanú generalizáciou významu s postupným posunom k významovej vágnosti.

Výsledky tejto analýzy prekladových ekvivalentov zároveň ukázali, že metaforický význam anglického *toxic* ešte nie je v slovenčine úplne ustálený. Treba však podotknúť, že tieto závery sú vyvedené z analýzy starších dát, preto analýza súčasných textov by mohla priniesť iné výsledky. Popri ekvivalente *toxický* sa v prekladoch uplatňujú aj výrazy *jedovatý*, *otravný* či rôzne opisné riešenia, čo svedčí o tom, že sekundárny význam tejto lexémy zatiaľ nie je v slovenskom jazykovom systéme plne lexikalizovaný. Aj to potvrdzuje, že ide o živý a stále prebiehajúci proces lexikálnej zmeny.

Perspektívou ďalšieho výskumu môže byť overenie hypotézy, či sa adjektívum *toxický* v súčasnej slovenčine profiluje ako všeobecné hodnotiace adjektívum v bežnom jazykovom úze, a analýza aktuálnych prekladov. Korpusové dáta totiž naznačujú, že v mnohých kontextoch sa *toxický* vyskytuje ako synonymum k výrazom *negatívny*, *problematický* či *deštruktívny*. Otázka, do akej miery tento významový posun vedie k oslabovaniu jeho pôvodnej sémantickej špecifikácie, zostáva otvorená a predstavuje podnet na ďalšiu analýzu.

LITERATÚRA

Average Reduced Frequency. In: wiki.korpus.cz. Dostupné na <https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:arf>. [cit. 15. 3. 2026].

Buzzword. In: Oxford Learner's Dictionary. Dostupné na <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/buzzword?q=buzzword>. [cit. 15. 3. 2026].

CHERRY, Kendra: Why Toxic Positivity Can Be Harmful. 2026. Dostupné na <https://www.verywellmind.com/what-is-toxic-positivity-5093958>. [cit. 21. 8. 2026].

CHERRY, Kendra: Why Toxic Positivity Can Be Harmful. 2026. Dostupné na <https://www.verywellmind.com/what-is-toxic-positivity-5093958>. [cit. 21. 8. 2026].

GLASS, Lillian: Toxic People: 10 Ways of Dealing with People Who Make Your Life Miserable. New York: Simon & Schuster 1995.

HARRINGTON, Carol: What Is "Toxic Masculinity" and Why Does It Matter? In: Men and Masculinities, 2021, roč. 24, č. 2, s. 345 – 352.

InterActive Terminology for Europe. Dostupné na <https://iate.europa.eu/>. [cit. 15. 3. 2026].

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2015.

LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: Metafory, ktorými žijeme. Prel. M. Čejka – O. Stehlíková. Praha: Portál 2024.

MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: K niektorým koncepčným otázkam Slovníka slovných spojení slovenčiny. Prídavné mená = On some conceptual questions of the Dictionary of Slovak phrases. Adjectives. In: 70 godini balgarska akademična leksikografia. Sofia: Akademično izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“ 2013, s. 225 – 230.

MARCO, Josep: Living with Parallel Corpora: The Potentials and Limitations of Their Use in Translation Research. In: *Parallel Corpora for Contrastive and Translation Studies: New Resources and Applications*. Eds. F. Zanettin – S. Bernardini – D. Stewart. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I 2019, s. 21 – 48.

MASÁR, Ivan: Ako pomenúvame v slovenčine. Kapitoly z terminologickej teórie a praxe. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2000.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Lexikológia slovenčiny. Bratislava: Stimul 2011.

RYCHLÝ, Pavel: A Lexicographer-Friendly Association Score. In: RASLAN 2008. Brno: Masarykova univerzita 2008, s. 6 – 9.

Slovník slovenského jazyka. IV. S – U. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1 087 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn. Ved. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2021. 1 128 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

Slovenský národný korpus – par-sken-all-5.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2025. Dostupné na <https://korpus.sk>.

Slovenský národný korpus – prim-11.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2024. Dostupné na <https://korpus.sk>.

Ako spoznať toxický vzťah a kedy ho ukončiť. In: [Hedepy.sk](https://hedepy.sk). Dostupné na <https://hedepy.sk/o-dusevnej-pohode-a-wellbeingu/ako-spoznat-toxicky-vztah-a-kedy-ho-ukoncit>. [cit. 15. 3. 2026].

Toxický vzťah a jeho vplyv na duševné zdravie: prečo je škodlivý, ako ho rozpoznať, ukončiť a ako sa mu vyhnúť. In: [Primulus.sk](https://www.primulus.sk/sk/blog/motivacia-osobny-rozvoj/toxicky-vztah-a-jeho-vplyv-na-dusevne-zdravie-preco-je-skodlivy-ako-ho-rozpoznat-ukoncit-a-ako-sa-mu-vyhnut/). Dostupné na <https://www.primulus.sk/sk/blog/motivacia-osobny-rozvoj/toxicky-vztah-a-jeho-vplyv-na-dusevne-zdravie-preco-je-skodlivy-ako-ho-rozpoznat-ukoncit-a-ako-sa-mu-vyhnut/>. [cit. 15. 3. 2026].

ZOIZNER, Alon – LEVY, Avraham: How social media users adopt the toxic behaviors of ingroup and outgroup accounts. In: *Journal of Computer-Mediated Communication*, 2025, roč. 30, č. 6. s. 1 – 13.

Z DEJÍN NÁŠHO JAZYKA

Predpisovné obdobie 4. Používanie češtiny v slovenskom prostredí predpisovného obdobia

PAVOL ŽIGO

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: In the earlier period (around the 14th century) Czech made its way into our territory, through the agency of Czech clerics working in schools. The progress of Czech in Slovakia was also promoted partly by military forces (with extended presence of the Hussites', Brethren's and Jiskra's armies) and through the cultural and economic sphere (Slovaks were studying at Charles University at a time when there was no educational centre in Slovakia where they could be taught in their own language). In the Slovak milieu, however, Czech was Slovakised: characteristic Slovak elements permeated it.

Keywords: history of Slovak Language, pre-standard period, progress of Czech in Slovakia: classical „biblical“ Czech – Slovakised Czech

Čeština v slovenskom prostredí v 15. – 18. storočí

Čeština je jazykom, ktorý bol od najstarších čias formovania sa národných jazykov územne, kontaktmi, štruktúrou aj vplyvom najbližší slovenčine. V slovenskom jazykovom prostredí sa mnohé jej prvky oddávna udomačňovali aj adaptovali prirodzeným spôsobom zásluhou hospodárskych, kultúrnych aj duchovných kontaktov s česky hovoriacim etnikom. V stredoveku k nám čeština prenikala aj pod vplyvom českého duchovenstva pôsobiaceho v školách a jej rozvoj na území dnešného Slovenska podnecovali čiastočne aj vojenské činitele, napr. pobyt husitských, bratrických a Jiskrových vojsk, a prítomnosť exulantov. Tento jazyk plnil na území dnešného Slovenska aj

funkciu jazyka verejnej komunikácie, pretože na našom území nebolo v tom čase akademické stredisko, v ktorom by sa vtedajší Slováci mohli vzdelávať v domácom jazyku, pestovať ho a kultivovať. Čeština sa tak slovenským vzdelancom stávala zrozumiteľným a funkčným jazykom verejnej komunikácie. Z funkčného hľadiska možno používanie češtiny v slovenskom jazykovom prostredí vnímať v dvoch približných etapách: staršie obdobie, späté od konštitutívneho obdobia, t. j. od 10. – 11. storočia, približne po 15. storočie, mladšie obdobie možno vymedziť 16. až 18. storočím. Medzi týmito obdobiami nie je ostrá hranica, skôr je ich fiktívnym medzníkom od 16. stor. intenzívnejší vplyv vzdelania, konfesií a kníhtlače.

Jedným z impulzov na šírenie češtiny na území dnešného Slovenska bol po 16. storočí vplyv reformácie, ktorej základným atribútom sa stalo, aby výklad viery a základné sakrálné úkony boli zrozumiteľné veriacim v ich rodnom jazyku. Do českého jazyka bola – aj na pozadí predchádzajúcich edícií – preložená a vytlačená Kralická Biblia¹. Jazyk, v ktorom celé vydanie Biblie postupne vyšlo v šiestich zväzkoch, sa nazýva *biblická čeština*. Kralická Biblia zohrala významnú rolu v stabilizácii predpisovnej normy češtiny a bola jej vzorom vo verejnej komunikácii. Typickými znakmi bolo dôsledné dodržiavanie predpony *ney-*, zachovanie pôvodnej mäkkej spoluhlásky *ř* (*Řetkew, prihořky, Kořen, Ržebriček*), označovanie dlhej samohlásky *í* písmenom *j* (*mjti /míti/, kwjtičko /kvítičko/, vžjwage /užívaje/*), česká dvojhláska *ou* sa zapisovala ako *au* (*dwau, swau, zelenau, zenskau...*), pôvodná praslovanská samohláska *ě* sa v dlhej pozícii zmenila na dlhé *í* aj v koncovkách podstatných a prídavných mien stredného rodu (*vsstknuty², menssy wagičko*), zachováva sa typická česká vývinová zmena pôvodnej hlásky *u* po mäkkej spoluhláske na hlásku *i* (*plice, bricho, hlizy, bricha*), príklady tejto zmeny sa vyskytujú v činných prídavných (stiragiczy, prostupigicy, otwyragicy), resp. v 3. osobe množného čísla sloves (*nabywagy*). Na kultúrne prostredie a verejnú funkciu biblickej češtiny poukazujú činné prídavné a prechodníky typu *rozpusstawse, włožiwsse, pomazawsse, pri-dawage, vžjwage, narobice, priligicz, obnowugicz*, t. j. tvary, ktoré sa v bežnej hovorovej reči v češtine ani v slovenčine nepoužívali. Bol to normalizo-

¹ *Kralická Biblia* dostala pomenovanie podľa miesta vydania, tlačiarne v Kraliciach nad Oslavou juhozápadne od Brna.

² = *uštknutie*, t. j. *uštipnutie*.

vaný variant kultúrnej češtiny, ktorá bola oficiálne prijatá za bohoslužobný aj úradný jazyk evanjelickej cirkvi na Slovensku rozhodnutím jej synod v r. 1610 v Žiline a v r. 1614 v Spišskom Podhradí, kde sa prijalo vyhlásenie češtiny v písanej podobe so zásadami českobratského pravopisu za sakrálny a úradný jazyk evanjelickej cirkvi v slovenskom jazykovom prostredí. Stabilizátormi jazyka v rámci prekladu aj jeho pravopisu boli príslušníci českobratskej cirkvi, ktorí upravili pôvodný pravopis, zavedený v 15. storočí v českom jazykovom prostredí Jánom Husom. Biblická čeština sa na dlhý čas stala jazykovou normou češtiny v jej verejnej funkcii a prenikanie tejto podoby češtiny do praxe pozitívne ovplyvnila aj kníhtlač.

Od počiatku fungovania biblickej češtiny v slovenskom jazykovom prostredí v nej Slováci pociťovali množstvo českých prvkov a tieto slovenskému jazyku „neprirodzené“ prvky sa v slovenskom jazykovom prostredí najmä v svetských textoch nahrádzali domácimi prvkami, ktoré sa odborne nazývajú *slovakizmy*. Išlo o hláskoslovné slovakizmy (neprítomnosť spoluhlásky *ř*, predpona *naj-*, rozdiely v samohláskovom systéme), gramatické slovakizmy (slovenské tvary typu *čítam, idem, otcovi* oproti českým podobám *čtu, jdu, otcí*) a lexikálne slovakizmy (vyjadrovanie tej istej skutočnosti iným slovom v slovenčine, iným v češtine: slovenské výrazy *teraz, prv, pekný* oproti českým výrazom *nyní, dříve, hezký*). Lexikálnymi slovakizmami, ktoré v tomto období začali prenikať do svetských žánrov, boli slovenské slová typu *robota, nižný, obrus, chotár*. Tento proces vnášania slovenských prvkov do češtiny sa nazýva slovakizovanie a jeho výsledkom na slovenskom jazykovom území bola *slovakizovaná čeština* s rôznym pomerom pôvodných nedomácich českých a domácich slovenských prvkov. Typickými formálnymi znakmi obdobia ešte pred vydania Kralickej Biblie bola v slovenskom jazykovom prostredí napr. predpona *nay-* v treťom stupni prídavných mien a prísloviek³ (oproti neskoršej českej podobe *ney-* v Kralickej Biblii), vyskytovali sa tvary bez českej zmeny *'u > i* (typu *duš-u*), namiesto českej dvojhlásky *ou* (graficky zapisovanej ako *au*) sa v siedmom páde jednotného čísla podstatných mien ženského rodu vyskytovala slovenská koncovka *ú*, variantné bolo zapisovanie starej dvojhlásky typu *Buoh* (v češtine

³ Podľa jediného zachovaného exemplára vyšlo jeho komentované vydanie pod titulom: ĎUROVIČ, Ľubomír: Bardejovský katechizmus – najstaršia slovenská kniha. Martin. Slovenská národná knižnica 2013. 256 s.

Bůh), v osobných menách boli podoby *Mathuss* (namiesto českých podôb *Mathauss*), gramatické slovakizmy (neadekvátna podoba prítomného prechodníka dokonavých slovies *zapřůce* oproti českej pôvodnej podobe *za-přev/še/*), oslabenie klasických oslovení *Otče* tvarmi prvého pádu v podobe *Otec*, dlhé tvary adjektív (*pokřtěnij*, t. j. *pokřtěný* oproti pôvodným českým krátkym tvarom *pokřtěn*)⁴. Biblická čeština druhej polovice 16. a začiatku 17. storočia bola v odlišnom rozsahu zrozumiteľná veriacim v západoslovenskej (napr. skalickej) oblasti, ináč veriacim na stredoslovenskom či východoslovenskom jazykovom území. Miera poslovenčovania češtiny a jej zrozumiteľnosti bola v tom čase značne podmienená prirodzenými jazykovými rozdielmi nárečovej príslušnosti jej používateľov.

Mladšie predpisovné obdobie slovenčiny je pre používanie češtiny na Slovensku obdobím špecifického a osobitného vývinu, vyznačujúceho sa veľkou mierou variantnosti. Tento jav vyplýval aj z funkčného postavenia češtiny, ktorá bola kultúrnym jazykom príslušníkov slovenskej národnosti, pretože jednotná podoba slovenčiny nebola a neexistovalo ani silné kultúrne či vzdelávacie centrum, v ktorom by sa bola slovenčina intenzívne kultivovala a zjednocovala. Čeština sa však v slovenskom jazykovom prostredí slovakizovala, aby bola zrozumiteľnejšia. Od 16. storočia dochádzalo v používaní češtiny na Slovensku k výraznej polarizácii: na jednej strane bola neslovakizovaná, oficiálna cirkevná, biblická podoba základných textov náboženského charakteru, na druhej strane išlo o slovakizovanú, neoficiálnu podobu češtiny. Tento proces polarizácie nebol jednoduchý a priamočiary. Polarizáciu posilnili aj rozhodnutia spomenutých evanjelických synod v r. 1610 a 1614.

Pri charakteristike mladšieho obdobia češtiny v slovenskom jazykovom prostredí sa podľa R. Krajčoviča⁵ ustálili tri varianty češtiny: čeština s klasickou jazykovou stavbou Kralickej Biblie (biblická čeština), normalizovaná slovakizovaná čeština so slovakizmami podľa určených pravidiel a nenormalizovaná slovakizovaná čeština, spontánny variant s nerovnomerne sa vyskytujúcimi slovakizmami. Rozdiely medzi normalizovanou a nenormalizovanou češtinou podľa nás neboli výrazné.

⁴ Pozri ĐUROVIČ, L., 2013, s. 111 – 115, ŽITNÝ, Milan: Bardejovský katechizmus z roku 1581. World Literature Studies, 23, 2014, č. 6, s. 129.

⁵ KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava. Univerzita Komenského 2011, s. 78.

1. Oficiálna biblická čeština na Slovensku

Oficiálna (biblická) čeština bola pokračovaním jazyka ustáleného na prelome 16. a 17. storočia zásluhou Kralickej Biblie. Z formálneho, „pravopisného“ hľadiska sa v oficiálnych textoch systematicky používalo písmeno *ě*, ktoré mäkkilo predchádzajúce spoluhlásky *d*, *t*, *n*, dvojhláska *ou* sa zapisovala písmenami *au* (*sauditi*, *maudrý*), ale namiesto pôvodnej dvojhlásky *ei*, ktorá sa vyvinula z pôvodného dlhého *y*, sa používalo písmeno *y* (*pýcha*, *dobrý*). Dôsledne sa dodržiavali typické české hláskoslovné zmeny: zmena *'a > ě* (*hl'adi/hledí*), *'u > i* (*l'ud/lid*), *'o > e* (*žobrák/žebrák*); zmena pôvodných dvojhlások *ie*, *uo* (*ié*, *uó*) na samohlásky (monoftongy) *í*, *ú > ů* (*bílý*, *dŭm*); dôsledne sa dodržiavala česká spoluhláska *ř*; v porovnaní so slovenskou hláskou *dz* sa namiesto nej používalo pôvodné české *z* (čes. *mez*, slov. *medza*). Typickými gramatickými znakmi oficiálnej češtiny bola koncovka *-y* v druhom páde jednotného čísla podstatných mien mužského rodu vzoru *hrdina* (*od sluhy*), v siedmom páde množného čísla podstatných mien mužského rodu bola tiež koncovka *-y* (*s chlapý*), v treťom páde jednotného čísla podstatných mien mužského rodu boli tvary *služě*, v treťom a v šiestom páde jednotného čísla podstatných mien ženského rodu boli tvary *rucě*, *nozě*, *musě*, v šiestom páde jednotného čísla podstatných mien mužského rodu boli tvary *potocě*, v treťom a v šiestom páde množného čísla podstatných mien ženského rodu typu *kost* boli tvary *kostem*, *kostech*. Skloňovanie prídavných mien sa vyznačovalo mennými tvarmi typu *nemocen*, pri skloňovaní zámen sa vyskytovali staršie aj novšie tvary (*ti*, *těch*, *těm*, *čeho*, *wssechen*), používali sa slovesné tvary stavu po 15. storočí (*blauditi*, *mám*, *byl gsem*, *ja budu čjsti*, *ty beress*, *oni gsau*, *wolagíc*, *nesauci*) bez staročeských tvarov dvojného čísla (duálu) a zaniknutých slovesných tvarov minulého času (aoristu, imperfekta a pluskvamperfekta), v skladbe pretrvávali ustálené spájacie výrazy (*jenž*, *který*, *jelikož*, *protož*, *když* atď.). Formu aj štruktúru oficiálnej biblickej češtiny opísali evanjelickí kazatelia Tobiáš Masník (*Zpráva Pjsma Slowenského s podtitulkom ... gak se ma dobře psati*, *čjsti y tisknauti...*, 1696) a Daniel Krman (*Rudimenta Grammaticae Slavicae*, 1704), ktorého dielo však zostalo v rukopise, a evanjelický farár Pavel Doležal (*Grammatica Slavico-Bohemica*, 1746) s úvodom M. Bela (stala sa systematickým dobovo adekvátnym opisom pravopisnej a gramatickej normy oficiálnej biblickej češtiny na Slovensku).

Spisy v oficiálnej (biblickej) češtine na Slovensku dodržiavali česko-bratský pravopis, ktorý v tomto čase predstavoval kultivovanú pravopisnú sústavu s rozvinutou diakritikou (napr. v zbierke kázni a výkladov evanjelia z 1. polovice 18. storočia⁶):

Měsýc nebude wjce spráwu nad nocý držeti, i počasy zymnj na garnjch, a letnj od podzymnjch rozdělłowati. I Mog. I, 14. ale obrátj se w krew, a žád-ného blesku wjce z nebe newydá, aniž dá wjce giným tworům wláhy swé. Joel. 2, 31. Milá obloha nebeská, kterauž času nočnjho hwězdami ozdobenau spatřujeme, co negaké rozkossné zrcadlo, drahými běloskwaucými dyamanty wyložené, wssecku swau okrasu stratj.

Rekatolizačnými snahami sa v 17. a 18. storočí posilňovala tendencia zaviesť biblickú češtinu aj v prostredí katolíckych vzdelancov a kňazov. Od druhej polovice 17. storočia vychádzali náboženské knihy pre potreby slovenských katolíkov a v 18. storočí sa zostavovali a vydávali aj normatívne príručky novozavedenej češtiny, ku ktorým patrí náboženská kniha *Hora Zlatta Seraffínska* (Praha 1636, druhé vydanie Trnava 1696):

O Swatá Trogice, Bože Otče, Bože Synu, Bože Duchu Swatý Wssemohaucy a Wěčny Bože, z Ponuknutj twé nesmjrné Dobroty přinucenj gsme k prosbě, za Dussy Služebnjka twého N., jenž nynj w poslednj Nauzy gest, a poručj-me ho, o Negswětegssý Pane twé dobrotiwé Wssemohaucnosti, abys ho od chytrosti, též Widěnj a Dessenj Diabelského zachowal a ochraňowal, aby Swaté Katolické Wjry, kterauž až posawád zdržel, nepotratiŕ...

V oblasti gramatických a lexikálnych príručiek s normou českých gramatík a slovníkov vyšla práca *Syllabus vocabulorum grammaticae Emmanuelis Alvari* (1703) a školské príručky *Čtiři gruntowní tabule k prospěchu mláde-ži slowenských škól* (1780), *Přívod ku dobropísebnosti slowenského písma* a *Přívod ku dobromluwnosti slowenské* (Trnava 1780).

⁶ Prepis podľa PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava. SPN 1983, s. 144.

⁷ Tamže, s. 144.

2. Slovakizovaná čeština

Koncom staršieho predpisovného obdobia aj v mladšom období predpisovnej slovenčiny sa na Slovensku používala čeština popretkávaná slovákizmami vo väčšej aj v menšej miere. Zápisy sa vyznačovali variantnosťou podmienenou prostredím svojho vzniku.

Normalizovaný typ slovakizovanej češtiny sa vyznačoval pravidelným výskytom slovákizmov predpokladanej hovorenej podoby kultúrnej slovenčiny. Išlo o pravidelné nahrádzanie českej hlásky aj písmena *ě* slovenskou hláskou *e*, a to aj v pozíciách po perných spoluhláskach (*swet*, *w mjste*, v češtine *svět*, *w mjestě*), pôvodná česká dvojhláska *ou* (graficky *au*) sa nahrádzala hláskami *ú*, *u* (*súd*, *swú*, v češtine *saud*, *swau*), českú spoluhlásku *ř* nahrádzala slovenská hláska *r* (*twár*, *pristúpiti*), v gramatike sa české tvary nahrádzali domácimi (*wydwágú*, *premohol*, namiesto *wydwágí*, *přemohl*), používali sa však české spojky, príslovky, častice: *kdežto*, *poněwáž*, *někdo*, *což*, *gest*... Tento typ normalizovanej slovakizovanej češtiny prevládal v protireformačných spisoch rekatolizačných snáh o konvertovanie protestantov ku katolíckej konfesii⁸. Najznámejšie sú tlačené polemické spisy Mikuláša Tamašiho *Prawa Katolicka ručny knížka* (1691) a výzvy k náboženskej aktivite (kázne, modlitby, obradové formuly). Významnou sa v tejto oblasti stala tlačaná pomôcka pre mladých kazateľov od Alexandra Máčaja *Panes Primitiarum Aneb Chleby Prwotjn* (1718):

*Widěl sem podobného Synu Člowěka,
oblečeného w russe bjlem
na prsách prepásaneho pásem zlatým.
Kdežto pitatj se može někdo
což gest to
že tento budoucy Sudce vkázal se prepásaneho na prsách pásem zlatým?
a na to pěkně k mému predsewzetj odpovídá Sylveira...⁹*

Normalizovaný typ slovakizovanej češtiny sa intenzívnejšie širil od 17. storočia. Reprezentantom tohto typu jazyka je tlačенý katolícky spevník

⁸ Tamže, s. 139.

⁹ Prepis podľa KRAJČOVIČ, Rudolf: Svedectvo dejín o slovenčine. Martin. Matica slovenská 1980, s. 97.

Cantus Catholici (1655); v ňom sú namiesto pôvodných českých hlások *ě*, *au*, *ř* vytlačené slovenské hlásky *e*, *ú*, *r* a vyskytujú sa aj niektoré slovenské tvary. V evanjelickom prostredí osobitné miesto v úsilí o slovakizovanie oficiálnej biblickej češtiny mal Daniel Sinapius Horčička so svojou knihou *Perlička djtek božjch* (1683; náhrada českých prvkov slovenskými: ... *gako mluwjme tak y psati máme, ne čtirzy ale čtíri, ne křest ale krst...*) a dielom *Neo-forum Latino-Slavonicum* (Nový Trh Latinsko-Slowenský, 1678). Propagátorom a šíriteľom slovakizovanej oficiálnej češtiny bol Tobiáš Masnicius (Masník) dielom *Wywolena Božj Winnica Obnowena* (1682). Zo 16. a 17. storočia sa v normalizovanej slovakizovanej češtine zachovali aj umelecké žánre domácich autorov, napr. zbierka lyrických básní Bálinta Balassyho.

Nenormalizovaný typ slovakizovanej češtiny sa vyznačoval nerovnomerným výskytom slovakizmov v písaných aj tlačených textoch. Príkladom sú napr. *Štítnické štatúty* (1610):

*Aby pan rychtar zreny mel nanočnich fťakow, ktery ponoczy wyskayuc chody, aby nočneho času zburka sa nestala agestlyže by pak takowy nagdeny byly, magy podle zasluženy sstraffany bytj. Tich pak, ktery natakowich magy merkowati, totižto kiačnicy, magy ssest bytj, tre z raddy a tre zcechownikow. Agestliže takowy nočny tulak skorey u pana richtara byl oznameny nežby se wartownycy dowedely, magy sstraffany byti gednym zlatym...*¹⁰

Slovakizmami v citovanom texte sú napríklad hlásky *e*, *u*, *r* na miestach pôvodných českých hlások *ě*, *au*, *ř* (*dowedeti*, *zasluženy*, *zreny*), tvary druhého pádu množného čísla s koncovkou *-ov* (*fťakow*, *cechownikow*), koncovka *-uc* v tvare prechodníka (*wyskayuc*; v češtine so zakončením *-ic*), slovenskú slovnú zásobu dokazujú napr. výrazy *richtar*, *fťak*, *merkowati*, *wartownycy*... Rovnaké prvky sa vyskytovali aj v náboženskej spisbe, napr. v modlitbe z náboženskej knihy *Arma priorum* (1655):

Bože wssemohúcy, wssech wernych Pastjrow sprawce a opatrovnjku, nabožné tebe wtúto chwilkú žádáme aby račil na služebnjkůw twjch

¹⁰ Prepis podľa STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka. Zv. III. Bratislava. Slovenská akadémia vied 1967, s. 254.

*Cjrkewnich, Byskupow, Seniorow, Kazatelow, Kaplánow, a wssecko gjné Knestwj, milostiwé a láskawé pohledéti proti pokussenj a zlosti Diabelské ý proti wssem zlým pripadnostem gjch zastáwati*¹¹...

Typickými prvkami nenormalizovanej slovakizovanej češtiny je kombinovaný – zložkový aj diakritický pravopis: zdvojeným *ss* sa pravidelne označovala hláska *š*, spoluhláska *č* sa zapisovala grafémami *č*, *cz*, *cž*, resp. *c*; spoluhláska *ž* sa zapisovala ako *ž* aj *z*; spoluhláska *j* sa tradične označovala písmenom *g* (niekedy aj *y*, zriedkavo aj *i*; písmeno *j* sa väčšinou – nepravidelne – používalo na označenie dlhého *í*; písmeno *y* sa používalo voľne a zapisovali sa ním hlásky *i*, *y*, *ý*, *j*); voľnejšie bolo použitie veľkých písmen a interpunkcie, české hlásky *ě*, *au* sa v pravopise nahrádzali grafémami *e*, *ú*, v druhom páde množného čísla podstatných mien mužského rodu bola koncovka *-ov* (čes. *služebnjkůw* – slov. *Byskupow, Seniorow*), pravidelný bol výskyt slovenskej hlásky *ú* za českú dvojhlásku *au* a výskyt domácej hlásky *e* namiesto českej hlásky *ě*; česká graféma *ř* sa vyskytovala sporadicky, aj na nesprávnom mieste, slovenské *dz* sa zapisovalo zložkami *cz*, *ds* a v gramatických tvaroch sa často vyskytovali aj hybridné slovensko-české tvary (*slibujem* namiesto *slibuji* v 1. osobe).

Predpisovným obdobím slovenčiny sa osudy češtiny v slovenskom jazykovom prostredí neskončili. Kontakt týchto dvoch jazykov pretrvával a v rozličnej miere pretrváva až do súčasnosti. Budeme sa k nemu vracáť aj v ďalších častiach nášho cyklu.

¹¹ Prepis podľa PAULINY, E., 1983, s. 108.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Päťkrát tri je pätnásť – buchty prosia: Zjedz nás!

DAGMAR ŠIMUNOVÁ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The aim of this paper is to point out the regionally differentiated meanings of the word “buchta” in Slovak dialects. It will focus primarily on the names of various types of flour-based dishes made from both leavened and unleavened dough, as well as on metaphorical meanings transferred on the basis of similarities in appearance and other characteristics.

Keywords: Slovak dialects, dialectal lexicon, semantic structure

*Päťkrát tri je pätnásť –
buchty prosia: Zjedz nás!¹*

Takto si zaveršoval spisovateľ Ľubomír Feldek v básničke o hladnom hrochovi. Ktovie, či mal v tej chvíli chuť práve na buchty. Ale bolo to vždy radosti, keď stará mama, babka, starká alebo stareнка, či ako sa v slovenských nárečiach oslovuje matka otca alebo matky vo vzťahu k vnúčatám, oznámila deťom, že na obed budú buchty. Táto sladká dobrota vie vyvolať spomienky na detstvo, ale mnohí jej neodolajú ani v dospelosti. O človeku, ktorý má rád buchty, na Záhorí hovoria, že *do lúbi buchti, to je buchtar* (Brodské, o. Skalica). A gazdiná v Lábe (o. Malacky) iba prisvedčí: *Můj starí je takí buchtar; má rád suatké*.

V Šípkovom (o. Piešťany) *ket* (muž) *prišóv domov, ale poránne si po-dav, na misi neostala skoro ani jenna buchta* a v Širokom pri Prešove *še*

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0085/26 Slovník slovenských nářečí IV – 2. etapa. V príspevku uvádzame názvy obcí a ich okresov v súlade so zásadami prijatými v Slovníku slovenských nářečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (pozri Slovník slovenských nářečí I, 1994, s. 38 – 39).

¹ Úryvok z básničky pre deti Hladný hroch.

oparal buchtoch, ta leži, v Starej Turej (o. Nové Mesto nad Váhom) zasúkal do seba buchti jennu za druhú. A žena v Stráňanoch (o. Michalovce) si len povzdychla: „*Joj, ja nabita, buchti na pare mi jedla*“, keď sa nimi do prasknutia nasýtila. Veď aj gazda v Brodskom (o. Skalica) hovorieval: *Nemažé² maso, já mám rači buchti*“. „*Já mám rači vodu, né buchti*“, skonštatoval jeho kamarát a gazdiná len prisvedčila, že on za buchti nestojí.

„*Ket som priľeciel z bogančami, cetka akurat zos pari buchti vibierali. Buchti mi pachli a mňa preľecilo prez hlavu, kedi tota cetka stavali, ked už pret piatu maju obied hotovi, žebi ho vžali na poľo*“, čudoval sa obuvnícky učeň zo Širokého (o. Prešov). Nuž a galiba nastala, keď sa žene v Dlhej Lúke pri Bardejove *zakľagľi* (zle upiekli alebo uparili) buchti. A nebolo čo odniesť chlapom na pole. Vo Veľkom Rovnom neďaleko Bytče *si doma prálli sami, ale chodzá drápadz* (perie) jenna druhej, a kec skončá, *spravá pohosceniej sebe – buchti, čaj alebo kávu*.

Väčšina z nás si pod slovom buchta predstaví menšie pečivo z kysnutého cesta plnené makom, lekvárom, orechmi, tvarohom či inou náplňou, poukladané na plechu a upečené v rúre alebo pripravené v pare. Aj v mnohých slovenských nárečiach sa týmto pomenovaním označuje práve tento druh pečiva, porov. *Oberuč chmátala té buchti s toho plecha, l'ebo také boli dobré, kipré té buchti le_no!* (Ležiachov, o. Martin); *Upiekla son ván buchtou, a l'e nie abi s'te sa chiťeli t'eplich!* (Pukanec, o. Levice); *Napekli makovih búcht, kukurici z makom navarili a tak sa hosťili* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca); *Zapakuvala som mu šesnás pečenih buchiet* (Návojovce, o. Topoľčany); *Napekla som lekvárovih buchét* (Veľké Rovné, o. Bytča); *Každú strelu a piateg zme piakli buchti f trúbe sirové³, lekvárové, orechové, makové, kedi zme čo mali* (Pruské, o. Púchov); *Trajfús sa dávať do trúbi pot plech, abi sa buchti zespodu nespálili* (Kúty, o. Skalica); *Ňejedz horuce buchti, bo še ohvacíš!* (Letanovce, o. Spišská Nová Ves); *No a varime i buchti na pare, krepl'i, pečeme bejleši i buchti u bubňe* (v rúre) (Brezina, o. Trebišov); *Parené buchti sa tiež robia s kisnutého cesta* (Rakovo, o. Martin); *Mi buchti len priamo na pare robíme* (Zubák,

² nemalý = na Záhorí nízkej hodnoty, nekvalitný, nanič (SSN II, s. 406)

³ sir = na západnom, čiastočne na strednom a východnom Slovensku „tvaroh“ (Atlas slovenského jazyka IV, Časť 1.: Mapy, mapa č. 55, s. 281)

o. Púchov); *Buchti na pare še vara na plachcinke, co še zaviazē na harenc* (Spišský Štvrtok, o. Levoča); *Parená buchta sa po vibraňi s pari natrhne, abi sa ňezrazila* (Návojevce, o. Topoľčany).

Staršia generácia si ešte pamätá, že štvrtá nedeľa pred Veľkou nocou sa v Šuranoch (o. Nové Zámky) nazývala *Buchtová nedela*, keď sa v každom dome jedávali buchty. Mládež si však tento názov už nepamätá: „*Nevím prečo, ale tá nedela sa volala Buchtová nedela*“.

„*Kedisi zme vraveli dolki, tvarohové dolki a čil to volajú buchti, buchti sú s Čieh nabraté*“, zahundrala gazdiná v Súľove (o. Bytča). Či sa pomenovanie buchta k nám naozaj dostalo z češtiny, ťažko povedať, ale Stručný etymologický slovník uvádza, že lexéma buchta – plnený koláč z kysnutého cesta (pravdepodobne už od 13. storočia) vznikol odvodením zrejme od *buchtať* – s významom „opúchať, puchnúť“ (o ceste – „kysnúť“). Ide o staré intenzívum (azda už praslovanské *buchъtati*) od slovesa búchať (o ceste „zväčšovať svoj objem, kysnúť“), čo súvisí so zvukmi (praskanie, pukanie ap.), ktoré sprevádzajú proces kysnutia.

V slovenských nárečiach sa stretne aj s inými pomenovaniami pečených, ale najmä parených buchiet: „*Vezňi si f kredenci kifľu!*“, ponúkala gazdiná v Sklabinej (o. Modrý Kameň) vnúčaťu pečenú lekvárovú buchtu. *Opatance, to boli u nás parené buchti, hovorili im aj mariša buchti* (Ivanka pri Dunaji, o. Bratislava) a v Štefanove (o. Senica) ich nazývali *knofle lekvárové*; *Ale zme robili aj parenice, no buchti na pare* (Pruské, o. Púchov), v Novohrade v Dolných Rykynčiciach (o. Krupina), Veľkých Stracinách (o. Modrý Kameň) či v Ábelovej (o. Lučenec) parené buchty volali *parenice*, v Dačovom Lome neďaleko Krupiny *tie fučance tak uparili*, v Návojevciach (o. Topoľčany) *parené buchti sa volajú aj knedlíki na pare* a v Žakarovciach (o. Gelnica) *ket su parňiki hotovie, še posipaju s kakavom*. Nuž a keď vám v Skalici ponúknú *kislé šiški*, pokojne do nich môžete zahryznúť, určite nebudú kyslé, ale pochutnáte si na sladkých parených buchtách. V záhoráckych nárečiach slovo *kisli/kisľi* neoznačuje niečo ostrej, štipľavej chuti ako ocot alebo citrón, tento význam má lexéma *kiseli/kiseľi*, slovo *kisli/kisľi* má v záhoráckych nárečiach význam kysnutý.

Názov *buchta* sa v slovenských nárečiach vzťahuje na rozmanité, predovšetkým sladké pokrmy, ale má aj iné významy, ktoré nemajú s jedlom nič spoločné, o čom sa zmienime ďalej.

„*Pote, buchti, z misi ven, neska je váš den!*“, radostne zvolal gazda z okolia Trnavy, keď ako prvý načrel do štedrovečernej misy s *buchtami*. Týmto názvom sa v nárečiach časti západného Slovenska označuje múčne jedlo z drobných kúskov upečeného kysnutého cesta alebo pokračajúcich rožkov či žemieli obarených horúcim mliekom alebo vodou a posypaných makom, orechmi, tvarohom, niekde aj poliatych medom, ktoré sa pripravovalo a dodnes aj pripravuje najmä na Štedrý večer – opekance⁴: *Na Ščedrí večer sa varila pastírska polievka a makové buchti* (Červeník, o. Hlohovec.); *Po tej polívke kapusnej dala bapka buchti makové, že abi bolo hojne maku a lekváru do nich* (Ardanovce, o. Hlohovec); *vánočné buchti* (Lančár, o. Piešťany). V niektorých lokalitách, napríklad v Doľanoch (o. Modra), Ružindole a Brestovanoch (o. Trnava), Maduniciach, Ardanovciach a Bojničkách (o. Hlohovec), Šterusoch (o. Piešťany), Pate (o. Šaľa) boli *vánočné buchti* plnené lekvárom. V Bojničkách pri Hlohovci sa ako štedrovečerné jedlo podávali aj *rováškové buchty* alebo *Ježiškové buchti*, *Ježiškové buchétki* či *žemlové buchti* pripravené z rovášikov – pokračajúcich a ovarených kúskov tenkých valčekov upečeného kysnutého cesta alebo žemieli posypaných makom a poliatych medom.

V Podolí (o. Nové Mesto nad Váhom) boli *vánočné buchti* trochu iné. *Do nich zas sa dávali sliuki, do každej tej buchti sliuka sa dala a makové tí buchti boli. Žemlové buchti sa napríklad v Červeníku pri Hlohovci robili aj vo všedné dni, lebo ich príprava bola rýchla a jednoduchá a gazdiná ušetrila kopu času: Spravila som žemlové buchti ze sirom, len takí chlopot nastav, tag im šmakovali.*

„*S tíh buchti si zahrízajte! Buchti su na šmaľcu praženie, zato su takie fajnie*“, ponúkala takto gazdiná v Klenovci (o. Rimavská Sobota) svojich hostí a tí sa nezahryzli ani do pečenej, ani do parenej buchty, ale do pečiva z vyprášaného kysnutého cesta pripravovaného aj inde na Slovensku počas fašiangov – do šišiek. V Gemeri i na gemerskom Horehroni sa totiž slovom buchta označoval práve tento druh sladkého jedla a okrem fašiangov boli *praženie buchti* (Heľpa, o. Brezno) aj pokrmom, ktorý sa nosil ako dar rodičke alebo bol súčasťou pohostenia na krstínach: *Praženie buchti doñiesli postel'níci* (Muránska Lehota, o. Revúca); *Pražím buchti, bo pajd'emo na kršteňa*

⁴ V ostatných častiach Slovenska má tento sviatočný pokrm množstvo pomenovaní, ktorým sa budeme venovať v samostatnom príspevku.

(Revúca); *Daž ucápeš, upražíž zo dve buchti a odňesemo im* (Klenovec, o. Rimavská Sobota); *Mat pražá buchti* (Slavošovce, o. Rožňava).

V slovenských nárečiach okrem gemerského názvu šišiek nájdeme aj ich iné lokálne pomenovania. Na východnom Slovensku sú to aj *vipražanki* (Porúbka, o. Humenné), na strednom Slovensku nájdeme *krapňe* (Staré Hory, o. Banská Bystrica), *kropňe* (Sebechleby, o. Krupina), *herouce* (Kociha, o. Rimavská Sobota), v niektorých miestach západného Slovenska *škvarené haluški* (Veľké Rovné, o. Bytča), v okolí Trnavy *duše*, na Záhorí *koblihy*. Podoba *kobl'ihi* bola zaznamenaná aj na východnom Slovensku v Klenove (o. Prešov) a v Uzovských Pekľanoch (o. Sabinov). V niektorých lokalitách Abova, Šariša i Zemplína je v dotazníku Ľudové jedlá⁵ zachytený výraz (*vipražani*) *krepl'e*.

Ja varievam za vandel' sľiukovích buchiet, moji chlapci zed'ia aj po tricat'. To-ťiž v Návojojciach (o. Topoľčany) sa spojením *sľiukové buchti* označujú ovocné knedle zo zemiakového cesta plnené čerstvým alebo kompótovým ovocím.

Na Kysuciach aj v okolí Kysuckého Nového Mesta bývalo obživy poskromne. V Riečnici *ti buchti robeli z ikrice⁶, to sa zešrotovalo, varelo, to sa nazivali buchti – taka kaša.* V Starej Bystrici, *keď bola velka psota o živ-nosť, dalo sa zemleď dve štvrtki jačmeňa a jedna štvrtka lenovih hlaveg aj ze semenom a s teho sa varievali buchti; Taka tuha kaša, to boli ti ovsene buch-ti, dali na misu a rozetreli po tej mise* (Terchová, o. Žilina).

V archíve nárečových textov dialektologického oddelenia JÚĽŠ SAV je práve z Terchovej doložený aj recept na prípravu tohto jedla: *Ta buchta sa pripravuje takto: Naleje sa vodi ze tri štiri litre do takej bucharnice. Zemlela sa muka z jačmeňa na kameňi, kera bola dobra, gazďina si hu osia-la. Potom posoleli vodu f tej bucharni⁷, nasipali do ňiej tej jačmenej muki, muselo sa to dobre miešaď, abi buchta ňeprihorela, a ke_ca to povarelo, buchta bola hotova... A mamka, keď ňeved'eli, či je ta buchta uvarena, pošli na dvor, či pekňe voňia⁸.*

⁵ Dotazník bol vyplnený v 59 lokalitách.

⁶ ikrica = druh raže s drobným zrnom siaty obyčajne do rúbaniska (SSN I, s. 703)

⁷ buchtáreň = veľký hrniec na troch nohách, v ktorom sa varilo nad otvoreným ohňom (SSN I, s. 180)

⁸ Rozprávala Ž. Brezná (archív nárečových textov, dialektologické oddelenie JÚĽŠ SAV, text č. 2265_ZIL_Terchova02 s. 10).

Na jar sa v Riečnici varili aj *puchorkove*⁹ *buchti*. *To sa natreli ze zamrznutih zemkoj*¹⁰ *na jar f poli vioranich a to sa usušelo a zetrelo na trelku*. Ktovie, či takáto kaša bola aj chutná, ale ako sa vraví v Bošáci pri Trenčíne, *hlanná kočka aj po švrčkovi skočí*.

V Priboji (o. Modrý Kameň) sa varili (a možno dodnes varia) *buchte* – halušky z rozvarených zemiakov zahustených múkou posypané makom alebo tvarohom. Podobné jedlo, ale z kukuričnej múky sa pripravovalo aj v maďarskej Békešskej Čabe, kam v minulosti odchádzali mnohé slovenské rodiny aj z Novohradu za lepším živobytím. Deti však neboli týmto pokrmom veľmi nadšené, čo ich mamka komentovala slovami: „*Moje d'eti iba ganbami omrdzajú, keď jin buchte navarín*“.

Ak pri slovesách typu *piecť*, *variť*, *zamiesiť*, *poprášiť*, *posypať* a pod. a adjektívach ako *pečený*, *parený*, *makový* a pod. býva slovo *buchta* v množnom čísle, znamená to, že ide vo väčšine prípadov práve o uvedené druhy pokrmu, napr. *Zamisiya sem na buchti* (Brodské, o. Skalica); *Buchti se posipu praškovim cukrom* (Vyšná Slaná, o. Rožňava); *Nakoňedz buchti dobre poprášeli cukrom a bolo* (Rajec, o. Žilina); *V trúbie sa peče grumbir, buchti, cukrové* (Brodské, o. Skalica); *Robela som parené buchti* (Predmier, o. Bytča); *No a potom buchti makové moseli bit* (Bučany, o. Trnava).

Keď sa však pomenovanie *buchta* používa v takýchto prípadoch predovšetkým v jednotnom čísle, môže ísť aj o iné druhy pečiva z kysnutého i nekysnutého cesta. Buchtou sa v niektorých miestach západného, stredného i východného Slovenska pomenúva koláč z kysnutého cesta s rozličnými plnkami doň zavinenými, závin: *Buchta je koláč a dovnútra sa zavine mak, lekvár, sir, orechi, bola okrúhla, podlhovastá aj štvorhraná* (Pruské, o. Púchov); *tvarohová buchta* (Povrazník, o. Banská Bystrica); *sirová buchta* (Brhlovce, o. Levice; Výčapky, o. Nitra); *buchta z makom* (Čierny Balog, o. Brezno); *buchta zo sirom* (Sol', o. Vranov), *buchta sirová* (Štefanov, o. Senica); *buchta* (Dechtice, o. Trnava; Stupava, o. Bratislava).

V Skalici slovo *buchta* označuje hneď niekoľko druhov koláčov. Ak na stole rozvoniava *létá buchta*, v jednej rodine to bude koláč z redšieho kysnutého cesta, ktoré sa dá rozťahnuť na celý plech, s ovocím a posýp-

⁹ puchorka = spráchnivený zemiak (SSN III, s. 445)

¹⁰ zemky = zemiaky na Kysuciach (Atlas slovenského jazyka IV, Časť 1.: Mapy, mapa č. 39, s. 77)

kou, v inej zas čistý koláč bez plnky. Buchtou v Skalici pomenúvajú aj bábovku, ktorá sa však nepripravuje z kysnutého, ale z treného cesta: *No teda buchti, teda s cibébama*¹¹ *a ňegdo ich nad'íl aj orechama; Já som teda dávala do tej buchti aj orechi*. Ak pani domáca upékla mreškovú buchtu, rodina i hostia si pochutnali na mrežovníku – koláči z jemného maslového cesta s nátierkou, najčastejšie lekvárovou, ozdobenom aj prekríženými pásikmi tohto cesta.

Lexéma *buchta* sa stala aj súčasťou prirovnaní. Motiváciou bol pravdepodobne zväčšený objem po ich vykysnutí alebo ich lahodná chuť: „*A tá naša mama sa tam jag buchta natrásali*“, hlásil v Lapáši (o. Nitra) po príchode domov najstarší syn, keď opisoval, ako ich matka na muzike tancovala. O človeku, ktorý len posedáva a nič nerobí, v Malcove (o. Bardejov) hovoria, že *lem šedzi jag buchta na placu*, a takému, ktorý sa neodváža ani prehovoriť, lebo nechce na seba upútať pozornosť, sa v Poľnom Kesove neďaleko Nitry zas ujde, že *čučí jako s'leplú buchtu*.

Žene, ktorá navidomoči priberá, susedka v Brestovanoch pri Trnave jemne ironicky naznačila: „*Voláko sa gulaciš, us si jag buchta*“ a ženu, ktorá už bola dosť tučná, klebetnice v Krokave (o. Rimavská Sobota) ohovorili, že *je okružlá ani buchta*. Nuž a to už bol iba krôčik, aby sa pomenovanie *buchta* prenieslo na tučnú, korpulentnú ženu: *Tá Uľina, to je len taká buchta* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota); *Tvoja žena je taka buchta* (Markušovce, o. Spišská Nová Ves).

A zas to biyo tak jag buchta šité; višívane na buchti. Guľatý tvar a akási „nafúkнутosť“ boli zrejme motiváciou vzniku ďalšieho významu substantíva *buchta*. Takto sa v Hlbokom (o. Senica) i v Brestovanoch (o. Trnava) pod názvom *buchta* ukrýl druh plného okrúhleho a vypuklého výšivkového vzoru.

Na základe tvarovej podobnosti získala lexéma *buchta* v niektorých slovenských nárečiach aj ďalšie významy, ktoré v iných nárečiach či v spisovnom jazyku majú iné pomenovanie alebo sa vyjadrujú opisne. Napríklad v Žaškove (o. Dolný Kubín) je *buchta* spodná nádobka na petrolejovej lampe. Vlasom zapnutým do uzla *u náz* (v Prievidzi) *hovoríme ňie kontuľa, aľe buchta*.

¹¹ cibéba (obyč. mn. č.) = čiastočne na juhozápadnom Slovensku hrozienka do pečiva (SSN I, s. 205)

Nejeduj, dostaneš buchtu do chrpta! (Bodorová, o. Martin); *Dav som mu do chrpta buchtu*; *Virazila jěj dich s tú buchtu* (Lipová, Šurany, o. Nové Zámky); *Takú mi buchtu dal, až u mňa geglo* (Humenné). Nikto po nikom buchtu nehádzal ani nikto nikoho buchťou neponúkol, ale dostal alebo dal poriadny úder päšťou, buchnúť, a obyčajne to bolo práve do chrpta. Ruka s prstami pevne zovretými, zaťatými do dlane, päšť, svojím tvarom tiež môže pripomínať buchtu, avšak určite je omnoho tvrdšia.

V Sobranciach *zoz buchty odbijala* (loptu). Nuž pri loptovej hre to nebol koláč, ktorým by si hráčka pomáhala, ale v niektorých lokalitách južného Zemplína, napríklad v Pozdišovciach (o. Michalovce) i v Trebišove, slovo *buchta* označuje päšť, ktorou hráčka loptu odrazila.

A ak vo Vyšných Remetách alebo v Jenkovciach (o. Sobrance) niekoho v zime predsa len trafi *šňihova buchta*, tiež nebude mať nič spoločné s menším koláčom z kysnutého cesta a určite ho nezasýti, lebo ho zasiahne snehová guľa.

Na záver si dovoľíme pridať ešte jeden recept na buchty, ktorý ponúkol Ľubomír Feldek v Kuchárskej knihe pre deti¹²:

*Keď sa nikto nedíva,
vezmeme dve kladivá.*

*Buch! ja,
buch! ty,
máme buchty.*

Nuž ktovie, či by takéto buchty niekomu aj chutili.

LITERATÚRA

BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nářečí. Prešov: Náuka – Gustáv Moško 2004. 350 s.

FELDEK, Ľubomír: Uspávanka pre Martinka. Bratislava: Vydavateľstvo Buvik 2012.

HABOVŠTIAK, Anton: Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Veda 1984. 464 s. – Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazníky – indexy. Bratislava: Veda 1984. 368 s.

CHOCHOL, Martin: Zo Zemplínskej kuchyne. In: Zo studnice rodnej reči 2. Zost. K. Balleková – M. Smatana. Bratislava: Veda 2014, s. 208.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava: Veda 2015. 704 s.

NEUPAUER, František a kol: Miestopisný slovník – Široké v časoch gazdovania. Široké 2010. 256 s.

ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nářečový slovník. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1982. 424 s.

¹² Útla knižočka *Kuchárska kniha pre deti* vyšla v roku 1968 samostatne a v roku 2012 spolu s inými básňami pre deti v publikácii *Uspávanka pre Martinka*.

PALKOVIČ, Konštantín: Záhorácky slovník. 2., pozmenené vydanie. Malacky 2017. 264 s.

Slovník slovenského jazyka. 1. – 6. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.

Slovník slovenských nárečí. 1. – 3. zv. Red. I. Ripka, A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 1994, 2006, 2021.

Slovník súčasného slovenského jazyka. 1. – 4. zv. Red. 1. zv. K. Buzássyová – A. Jarošová, 2. zv. A. Jarošová – K. Buzássyová, 3. a 4. zv. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006, 2011, 2016, 2021.

ŠTEFEKOVÁ, Emília: Lábe, Lábe... Lábsky nárečový slovník a všetko krásne, čo s ním súvisí. 2. vydanie. Skalica: Záhorské múzeum v Skalici 2021. 324 s.

Tradícia v slove, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). Zost. Ľ. Dvornická – M. Smatana. Bratislava: Veda 2007. 312 s.

TOMISOVÁ, Eva: Nárečie Starej Turej. Bratislava: Eko-konzult 2018. 160 s.

KARTOTÉKY A DOTAZNÍKY

Archív nárečových textov. Dialektologické oddelenie JÚĽŠ SAV.

Kartotéka Slovníka slovenských nárečí. Dialektologické oddelenie JÚĽŠ SAV.

Ľudové jedlá. (Dotazník na výskum nárečovej lexiky). Pripravil J. Nižnanský. Bratislava: Dialektologické oddelenie JÚĽŠ SAV 1973. 398 otázok.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Archív nárečových textov (ANT) – digitálna databáza nárečových textov dialektologického oddelenia JÚĽŠ SAV.

Lexicon Dialectorum Slovacorum I et II – korpusová databáza v rámci lexikografického portálu s podporou NoSketch Engine – LexiCorp.

ROZLIČNOSTI

O slove *vhľad*

Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra sme viacero ráz dostali otázku, aký je náš postoj k slovu *vhľad*. Opytujúci ho nenašli ani v slovníkoch na našom portáli, ani vo webovej jazykovej poradni, pričom si všimli, že toto slovo sa čoraz viac vyskytuje v pôvodných textoch aj v prekladoch. Niektorí ho usúvzťažňujú s anglickým výrazom *insight*.

Je pravda, že lexikograficky dosiaľ nezachytené¹ slovo *vhľad* je v jazykovej praxi pomerne rozšírené; lexikálny korpus nášho ústavu² vykazuje vyše 5 000 dokladov. Slovo *vhľad* sa vyskytuje predovšetkým vo filozofických, v psychologických, teologických, ale aj umeleckých textoch či v publicistike, napr. *V rozhovore... získavame **vhľad** do svojich pocitov a do toho, ako vnímame seba vo svojich svetoch.* (E. Mistrík) – *Druhé štádium obsahuje vnem osvietenia alebo **vhľadu**, často s veľmi silnými emóciami.* (kruciata.sk) – ... jej erudovaný literárnokritický **vhľad** je nutnou podmienkou pre selekciu a identifikáciu diel... (RAK) – *Ideálne je spolupracovať a kombinovať žurnalistickú schopnosť príťažlivo a zrozumiteľne formulovať myšlienky s presnosťou a **vhľadom** vedca.* (Sprievodca svetom vedeckého publikovania) – *Páči sa mi tvoj príspevok poskytujúci úprimné zamyslenie a **vhľad** do pocitov partnera.* (debata.pravda.sk)

Ako sme konštatovali, v slovníkoch sa podstatné meno *vhľad* nenachádza, no Slovník slovenského jazyka (5. zv., 1965) zachytáva sloveso *vhľadiť sa* (do čoho, kam) ako zriedkavé sloveso s významom „pohľadom sa vhlbiť, zahľadiť sa“, ilustrované príkladmi z krásnej literatúry: *Werner vdumal, vhľadel sa do*

Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidiel v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

¹ Je to prirodzené, keďže Slovník slovenského jazyka je staršieho dátá (1959 – 1968), Krátky slovník slovenského jazyka (4. vyd. 2003) zachytáva predovšetkým jadro slovnej zásoby a aktuálne sa pripravuje vydanie 5. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka (pokračovanie písmena P).

² Korpus Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01), ktorý vznikol zlúčením korpusových dát zo Slovenského národného korpusu (SNK prim 11.0) a dát z webových korpusov a ktorý slúži pre potreby pracovníkov JÚEŠ SAV.

vytrženia. (Vajanský) – *Nevidí mu tvár; spät' vhl'adenému.* (Rázus) S rovnakým hodnotením (s kvalifikátorom *zriedkavé slovo*) zaznamenáva sloveso *vhľadieť sa* Synonymický slovník slovenčiny (2004) v rámci dominanty *zadívať sa* vo význame „istý čas sa na niekoho, niečo uprene dívať“ a v synonymickom rade so slovesami *zahľadieť sa, zapozerať sa, uprieť zrak, uprieť pohľad*, hovor. *zakukat' sa, zaprizerať sa*, expr. *vpiť sa* (o očiach; túžobne sa zadívať). Predpona *v-* tu vyjadruje smerovanie deja dnu, dovnútra niečoho.

Je zjavné, že slovom *vhľad* sa v citáciách z lexikálneho korpusu nevyjadruje fyzický (zrakový) vnem; ide pri ňom o pohľad dovnútra, myšlienkové prenikanie či preniknutie do (podstaty) veci, problému, jeho uchopenie a pochopenie, t. j. o proces skúmania, ktorého výsledkom je isté poznanie. Pri niekoľkotisícovom výskyte slova v korpuse vrátane chybných grafických homoformných podôb (v tomto prípade tvaru *vhľadom* namiesto tvaru inštrumentálu sg. slova *vzhľad*, resp. namiesto predložky *vzhľadom*) je nemožné vyselektovať čistý počet dokladov na slovo *vhľad* v prenesenom význame. Jednako sa nám javí, že slovo *vhľad* v novom chápaní funguje autonómne, hoci treba doplniť, že medzi výskytmi ho evidujeme aj vo význame zmyslového, vizuálneho vnímania „pohľad, obyčajne čiastočný, niečím ohraničený (priezorom, oknom...), pohľad zrakom, nazretie do niečoho, nejakého vnútorného priestoru, prostredia“, porov. *Vznikol tak maličký priestor medzi kuchyňou a oknom s **vhľadom** na ulicu, kde spávajú.* (L. Slimani) – ... *lákajú na **vhľad** priamo do vnútra hodiniek na precízny švajčiarsky strojček (hodinky so sklíčkom, cez ktoré vidno vnútro hodiniek)...* (brasty.sk) – *Malý otvor na zadnej strane s otočným uzáverom umožňuje **vhľad** dovnútra na mlád'atá.* (originalnehracky.sk)

Napriek absencii lexikografického spracovania sa ukazuje, že slovo *vhľad* nebolo v istej časti slovenskej literatúry úplne neznáme. Použil ho napr. historik, publicista a spisovateľ Franko Vítázoslav Sasínek vo svojej knihe *O strigách na Slovensku* (1876): *Čarodejníctvu podobné je i bozorstvo, čili vozorstvo, t. j. nadprirodzená moc, mať vozor, vzor čili **vhľad** do tajných alebo budúcich vecí*, ako aj básnik, dramatik, filozof a literárny vedec Daniel Zábaj Lauček v diele *Ľudské povedomie* (1892): *My sme... obzvlášte pomocou „stálych“ zjavov povedomia dostali **vhľad** do sriadenia podstaty ducha a tým bol nám daný kľúč k jeho veľ'zjavom: sebavedomia a vedenia. – Trebárs nám **vhľad** do podstaty ducha ukázal „rozličnosť“ výkonov a zjavov ducha... – Ako tiež i v tom malý omyl vkĺzol sa do výsledkov bádania, že dušu od ducha neodelili, ale ich*

a ich zjavy smiešali dovedna. To nemá síce veľkú vážnosť pre život: no pre *vhľad* do veci najväčšiu.³

Doklady na slovo *vhľad* v našej literatúre teda nachádzame už v 19. storočí. Do slovníkov sa nezaradilo pravdepodobne pre svoju špecifickosť a s ňou spojený nízky výskyt.

Do slovenčiny sa mohlo dostať viacerými cestami. Niektorí používatelia slovenčiny mu prisudzujú anglický pôvod, poukazujúc na doslovný preklad anglického výrazu *insight* (in „v, do, na; dnu, vnútri“ a *sight* „zrak, pohľad, dohľad, náhľad“). Hoci súčasné prenikanie angličtiny do rozličných odborných oblastí, ako aj iných komunikačných sfér je nesporné, ak vyjdeme z prvotných prameňov, je potrebné vziať do úvahy súdobú situáciu a vtedajší kontakt s češtinou a nemčinou. Pre slovo *vhľad* mohol byť vzorom kalkovania nemecký výraz *Einsicht* „náhľad, úsudok, (hlbšie) pochopenie“ či *Einblick* „pohľad (dovnútra), náhľad, nahliadnutie, prienik“⁴. *Einsicht* je termín z nemeckej klasickej filozofie, ktorým sa označuje intuitívne, apriórne poznanie bez sprostredkovania rozumom.

Ako ďalší zdroj nemožno obísť vplyv blízkej češtiny a jej výrazu *vhled*. Ten nie je v češtine nijakou novinkou, v jej lexike je dávno ukotvený (nepochybne ako kalk nem. *Einsicht*) a zachytávajú ho všetky výkladové slovníky češtiny: Příruční slovník jazyka českého (1935 – 1957) slovo *vhled* definuje ako „pohľad niekam, pochopenie niečoho“: *Nemá [autor] žádného vhledu v dějiny našeho písemnictví*, Slovník spisovného jazyka českého (1960 – 1971) charakterizuje slovo *vhled* ako knižné slovo s významom „pohľad do niečoho“: *vhled v dějiny našeho písemnictví; hluboký vhled do detailů jazykového procesu*, ale aj ako termín zo psychológie s výkladom „postihnutie jadra problému obyč. náhle; myšlienkové prenikanie do situácie pri riešení problému“. Napokon Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2010) eviduje slovo *vhled* takisto ako knižný výraz vo význame „myšlienkové preniknutie do niečoho, pohľad dovnútra niečoho“: *hluboký vhled do problematiky*. Na doplnenie našej úvahy je potrebné spomenúť ešte Česko-slovenský slovník (1979), ktorý pri slove *vhled* uvádza slovenský ekvivalent *pohľad* (dovnútra) a pri exemplifikácii *hluboký vhled do problému* slovenský preklad *hlboký pohľad, ponor do problému*. Slovo *vhľad* slovník neponúka.

³ Za nasmerovanie na zdroje pri písaní príspevku ďakujeme PhDr. Ľuborovi Králikovi, DSc.

⁴ V tejto súvislosti možno spomenúť i latinské sloveso *inspicere* „pozerať do niečoho; pozorovať, skúmať, prehliadať“.

Výklad z českých slovníkov, ako aj citácie z korpusu ukazujú, že termín *vhľad* sa preniesol z oblasti filozofie a psychológie do širších komunikačných sfér. V nich sa výrazom *vhľad* nazýva hlbšie poznanie niečoho získané skúmaním, pozorovaním, bezprostredným oboznámením sa s niečím. V jeho význame sa spája hĺbkové racionálne preskúmanie so psychologickým, intuitívnym porozumením niečomu.

Aj keď by sme namiesto slova *vhľad* mohli v konkrétnom kontexte použiť výrazy *pohľad* (dovnútra), *ponor*, *prienik*, *vniknutie*, *náhľad*, *vhĺbenie* (*sa*), *vnorenie* (*sa*), v súčasnej slovenčine nové slovo *vhľad*, ako ukazuje nielen frekvencia, ale i diapazón jeho rozšírenia, si našlo svoje pevné miesto. Štruktúrne sa zaraďuje medzi slová so základom *-hľad*, porov. *pohľad*, *náhľad*, *výhľad*, *dohľad*, *rozhľad*, *prehľad*, *ohľad*, *vzhľad*. Predpona *v-*, ako sme už uviedli, v ňom vyjadruje smerovanie deja dovnútra.

Na rozdiel od slova *vhľad* prípady použitia slovesa *vhľadiť* vo význame „zamerať pozornosť na podstatu nejakého javu, problému, preniknúť, vhĺbiť sa do nejakého javu, problematiky“ sú zriedkavé: *Inšpirovať sa, ako sa do seba vhľadiť*, *objaviť v sebe silu a energiu všetko zvládnuť napriek ťažkým okolnostiam, nevzdať to a veriť...* (internet, recenzia čitateľky) – *Je zrejmé, že človek sa skutočne môže naučiť niektoré veci tak, že sa „vhľadí“ do situácie, pochopí súvislosti medzi jednotlivými komponentmi situácie a dôjde k „náhlemu“ vyriešeniu a tým aj naučeniu istého problému.* (referaty.centrum.sk)

Rovnako ojedinelé sú nateraz výskyty vzťahového prídavného mena *vhľadový*: *Pre praktickú ilustráciu sme sa rozhodli zrealizovať vhľadový prieskum, kde sme sa zaoberali otázkami týkajúcimi sa zvládania záťaže u úzkostlivých a neúzkostlivých študentov v prvom ročníku...* (Najnovšie trendy a výzvy európskeho výskumu v edukačných vedách) – *Vhľadové problémy sú v protiklade k dobre definovaným problémom často ponímané ako test kreatívneho myslenia alebo úlohy, ktoré výskumníkom umožňujú študovať typy myslenia podobnejšie riešeniu každodenného myslenia.* (prohuman.sk) – *Tak ako pri vnímaní sa jednotlivé pocity organizujú do zmysluplných celkov, možno analogicky chápať vhľadové myslenie ako organizovanie elementov situácie do vzájomných vzťahov – tvarov.* (www.spao.eu)

Záver: Slovo *vhľad* sa v súčasnej slovenčine používa predovšetkým v prenesenom význame „hĺbkový pohľad dovnútra niečoho, niekoho, ponor, pochopenie nejakého javu, problému, preniknutie do problematiky niečoho“. Ide pôvod-

ne o filozofický a psychologický termín s významom „intuitívne, apriórne poznanie, porozumenie niečomu“. Niektoré doklady ukazujú i ďalší význam slova *vhľad* „pohľad (zrakom), nazretie do niečoho, nejakého vnútorného priestoru, prostredia“. Keďže staršie slovníky výraz *vhľad* nezachytávajú, v súčasnom jazyku ho vnímame ako novšie prevzatie z angličtiny (z angl. *insight*); ďalším dôvodom môže byť skutočnosť, že nemeckej klasickej filozofii sa venuje len úzka skupina odborníkov. Ako sme však ukázali, výraz *vhľad* sa v slovenčine používal i dávnejšie, pravdepodobne ako prevzatie z češtiny a tam ako prevzatie z nemčiny. Dnes nachádza uplatnenie najmä v odbornej oblasti – vo filozofii, v psychológii, teológii, ďalej v beletrii, v publicistike i v blogovej komunikácii. Sme presvedčení, že slovo *vhľad* sa ako odborný aj knižný výraz spracuje v príslušnom zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka.

Silvia Duchková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

- Česko-slovenský slovník. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1979. 792 s.
- LAUČEK, Daniel Záboj: Ľudské povedomie. Črty k samopoučeniu. Zostavil Daniel Z. Lauček. Diel III. Vedenie a s ním spojené zjavy. Účastinársky kníhtlačiarsky spolok, Turčiansky Sv. Martin 1892. 187 s.
- LAUČEK, Daniel Záboj: Ľudské povedomie III. Vedenie. Zlatý fond denníka SME 2013, [cit. 14. 6. 2026]. Dostupné na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1803/Laucek_Ludske-povedomie-III-Vedenie.
- Průruční slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství 1935 – 1957.
- SASINEK, Franko Vítězoslav: O strigách na Slovensku. Franko V. Sasinek, Skalica 1876. 89 s.
- SASINEK, Franko Vítězoslav: Zlatý fond denníka SME 2025, [cit. 14. 6. 2026]. Dostupné na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/5284/Sasinek_O-strigach-na-Slovensku.
- Slovník slovenského jazyka. V. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965. 848 s.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia 2010. 647 s.
- Slovník spisovného jazyka českého. Praha: Academia 1960 – 1971.
- Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 3. nezm. vyd. Bratislava: Veda 2004. 998 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Na rozlúčku s Klárou Buzássyovou, prvou dámou slovenskej derivatológie

Nejeden z nás má zažitú skúsenosť, keď si istú prelomovú udalosť, akou je napr. závažné celospoločenské dianie, návšteva významnej osobnosti či dokonca živelná pohroma, spája s okolnosťami, v ktorých sa v danom okamihu nachádzal, keď sa o tejto udalosti dozvedel alebo ktorej bol svedkom. Do tejto kategórie možno zaradiť aj momenty, keď nás zasiahne zvesť o skone blízkeho človeka. Vtedy sa na chvíľu zastaví čas, premôžu nás emócie a zároveň hľadáme v pamäti deň, v ktorý sme sa vlastne poslednýkrát videli či rozprávali so zosnulým, alebo si spomenieme na nejaký spoločný zážitok s ním. Podobne bytostne sa nás dotkla správa o odchode uznávanej lingvistky, starostlivej školiteľky, chápavej a vzácnej kolegyne PhDr. Kláry Buzássyovej, CSc., ktorá nás opustila počas pokojných letných dní 20. júla 2026.

Klára Buzássyová patrila a bude patriť medzi neprehliadnuteľné osobnosti slovenskej jazykovedy, jej kolegovia a celá vedecká obec si ju vážili pre jej obdivuhodnú erudíciu a rozhladenosť. Jej odborné portfólio pokrývalo viaceré lingvistické oblasti – slovotvorbu, lexikografiu, lexikálnu a gramatickú sémantiku, kontrastívny výskum, sociolingvistické, pragmalingvistické a jazykovokultúrne otázky. Každé jej významnejšie životné jubileum bolo vhodnou príležitosťou – či už v podobe jubilejných časopiseckých článkov, alebo prípravou vedeckej konferencie – pripomenúť si jej výrazný vklad do vedeckého poznania. Žiaľ, život to tentoraz zariadil inak, ako by sme si želali, a tieto riadky budú pravdepodobne jedným z posledných obzretí sa za jej profesijným aj človečenským putovaním.

Azda mi čitatelia dovoľia byť na tomto mieste trochu osobnejšou, keďže doktorka Klára Buzássyová zastávala v mojom živote osobitné miesto ako moja školiteľka dizertačnej práce, no predovšetkým ako človek, za ktorým som mohla kedykoľvek prísť, vždy si našla čas na obyčajný ľudský rozhovor. Formovala moje vnímanie a reflektovanie jazyka aj postoj k ľuďom vo

všeobecnosti. V mojom prípade sa tento vzťah ďalej rozvíjal na spoločnom pracovisku v oddelení súčasnej lexikológie a lexikografie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, ktoré Klára Buzássyová v r. 1998 – 2006 aj viedla.

Dôverným prívlastkom „prvá dáma slovenskej derivatológie“ označil Kláru Buzássyovú jej kolega a súputník profesor Juraj Furdík (1935 – 2002) z Prešovskej univerzity v Prešove. Týchto dvoch výnimočných ľudí spájala nielen spoločná oblasť výskumu – slovotvorba, ale aj dlhoročné priateľstvo a vzájomná podpora. Dokonca možno povedať, že aj blízka téma ich dizertačných prác, ktoré vyšli neskôr knižne – *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny* (Furdík, 1971) a *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív* (Buzássyová, 1974). Kým Juraj Furdík sa zamerával na slovotvornú analýzu dejových substantív od štúrovskeho obdobia po r. 1918 z diachrónno-synchrónneho hľadiska, Klára Buzássyová sústredila svoju pozornosť na deverbatívne substantíva, čiastočne adjektíva, a to podľa príslušnosti motivujúceho slovesa do konkrétného intencného typu. Keď nás profesor Juraj Furdík v roku 2002 navždy opustil, Klára Buzássyová sa s ním rozlúčila príznačne pre vedec-kú komunitu – spomienkovým príspevkom v Slovenskej reči (2002, č. 6, s. 365 – 371). O dva roky neskôr, keď Martin Ološtiak z autorských podkladov Juraja Furdíka editorsky pripravil učebnicu slovotvorby [*Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia)*, 2004], mohli sme v nej nájsť záverečné slovo Kláry Buzássyovej o tomto význačnom slovenskom derivatológovi a jeho motivatologickom koncepte lexiky. Také vzácne bolo ich priateľstvo. A keď si v r. 2025 na Pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove pripomínali výročie nedožítých 90. narodenín Juraja Furdíka, organizátorom odborného seminára Ľudmile Liptákovej a Martinovi Ološtiakovi sa podarilo technicky zabezpečiť, aby sa účastníkom podujatia mohla online prihovoriť aj Klára Buzássyová. Čas nám, bohužiaľ, ukázal, že to bolo naposledy... Pripomeňme si túto dámu slovenskej derivatológie v nasledujúcich riadkoch.

Klára Buzássyová sa narodila 15. 12. 1938 v Bratislave. Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave študovala slovenčinu a latinčinu (1956 – 1961), neskôr si pribrala aj gréčtinu. Klasické vzdelanie využila aj vo svojej práci, napr. pri otázke prepisu antických mien do slovenčiny (*Retrospektívne poznámky o transkripcii zo starej gréčtiny a latinčiny*, 2002)

či výskume internacionalizmov a kompozít v slovenčine (*Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek*, 1991; *Zložené slová z hľadiska internacionalizácie a inovácií*, 2003). Práve v druhej menovanej štúdií (1991) priniesla do interpretácie jazyka pojem *opakovaná internacionalizácia*, vzťahujúci sa na prípady lexikálnych jednotiek prevzatých do slovenčiny v staršom období, ktoré sa však v 20. stor. vrátili do používania, ale v modifikovanom či rozšírenom význame. Napokon aj pri sledovaní abstraktných mien utvorených internacionálnymi a domácimi formantmi *-ita/-ost'*, *-(iz)ácia/- (ova)nie*, *-izmus/-stvo* (1983, 1986) sa autorka v mnohom dotýka otázok vplyvu latinčiny na preberajúci jazyk. Láska k latinčine sa pravdepodobne preniesla aj na dcéru Ľudmilu Eliášovú Buzássyovú, ktorá sa tomuto mŕtvemu románskemu jazyku venuje profesionálne.

Ale vráťme sa ešte k štúdiu Kláry Buzássyovej, počas ktorého absolvovala výmenný študijný pobyt na Karlovej univerzite v Prahe (1958/1959). Po skončení vysokoškolského štúdia v r. 1961 nastúpila do vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV (dnešný Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV), pričom tomuto pracovisku zostala verná až do odchodu do dôchodku v r. 2014, teda spolu 53 rokov. V ústave absolvovala internú vedeckú aspirantúru v odbore slovenský jazyk (1964 – 1966) pod školiteľským vedením prof. PhDr. Jána Horeckého, DrSc., nestora slovenskej slovotvorby. Počas aspirantúry absolvovala v r. 1965 študijný pobyt v Ústave ruského jazyka Akadémie vied ZSSR v Moskve a vo vtedajšom Leningrade. Jej spomínaná dizertačná práca *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív* (1969, v knižnej podobe vyšla r. 1974) priniesla v čase vydania metodologicky originálny prístup a vymedzenie takých pojmov, ako je slovotvorný význam (zväzok sémantických príznakov, z ktorých jeden je kategoriálny a ostatné sú sprievodné) či deverbatívna slovotvorná paradigma (trieda slovies totožného intenčného typu, od ktorých sa odvodzujú deriváty s rovnakými kategoriálnymi slovotvornými významami). Autorka vyčlenila 11 kategoriálnych slovotvorných významov pri deverbatívnych substantívach, napr. činiteľ deja – *rezač*, nástroj deja – *rezačka*. Práca zaznamenala výrazný ohlas v domacom aj širšom slovan- skom kontexte.

Klára Buzássyová bola vždy tímovým hráčom, o čom svedčí jej účasť hlavne v kolektívnych projektoch či spoluautorstvo publikácií. Prvé roky na

vedeckom pracovisku nadobúdala skúsenosti v lexikografickej práci, keď bola zapojená do prípravy 3. – 5. zväzku *Slovníka slovenského jazyka* (hl. red. Š. Peciar, 1963, 1964, 1965), neskôr autorsky participovala na *Česko-slovenskom slovníku* (hl. red. G. Horák, 1. vyd. 1979, 2. vyd. 1981). V kolektívnej práci *Východiská morfémovej analýzy. Morfematika. Slovo tvorba* (Bosák – Buzássyová, 1985) doplnila morfematickú problematiku spoluautora Jána Bosáka o slovo tvorný rozmer, keď skúmala motivačné vzťahy a význam derivátov s formantom *-stvo*. Pri tomto slovo tvornom type poukázala na rozštiepenie štruktúrnej a sémantickej motivácie, teda na prípady, keď formálnym motivantom tohto typu abstrákt je adjektívum (*otcovský* → *otcov-stvo*), ale sémantickým je substantívum (*otec* → *otc-ovský*). S viacerými slovenskými kolegami prispela do kolektívnej publikácie *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk* (red. J. Bosák, 1998), ktorú vydal Uniwersytet Opolski k XII. medzinárodnému zjazdu slavistov. Medzi najcitovanejšie práce patrí kolektívna monografia *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989), ktorej hlavnými koncepčnými zostavovateľmi sú Ján Horecký, Klára Buzássyová a Ján Bosák (autorský kolektív tvorí spolu 16 autorov). Klára Buzássyová v nej spracovala kapitoly o slovo tvornom hniezde a slovo tvornej paradigme, o abstraktnej lexike, o názvoch deja a vlastností, o tendencii k demokratizácii, internacionalizácii a intelektualiizácii v jazyku, o konkurencii slovo tvorných typov s domácimi a internacionálnymi formantmi, o príležitostných slovách či o štruktúrnej charakteristike terminológie. Sú to všetko témy, ktoré skôr či neskôr naplno prehĺbila v samostatných štúdiách.

V priebehu prác na *Česko-slovenskom slovníku* koncom 70. rokov a potom v 90. rokoch 20. stor. sa Klára Buzássyová zamerala na kontrastívny výskum. Autorka sa v jednotlivých štúdiách zaoberala vzájomným ovplyvňovaním slovenčiny a češtiny zo synchronného aspektu, pričom bližšie špecifikovala také pojmy ako kontaktný jav, kontaktný prvok, kontaktný variant či kontaktné synonymum. Zdôraznila, že medzijazykové prvky by sa nemali hodnotiť iba na základe ich pôvodu ako bohemizmy, no dôležité je brať do úvahy aj jazykové a mimojazykové dôvody ich používania – ich funkčnosť (sémantickú a štylistickú diferenciáciu, rozširovanie synonymie a pod.). Pri komparácii slovenčiny a maďarčiny, dvoch typologicky odlišných jazykov, upriamila pozornosť na porovnávanie gramatických kategó-

rií – stupňovanie, číslo, rod a posesívnosť. Tieto kategórie fungujú v oboch jazykoch odlišne a odlišne sa aj vyjadrujú. Špecifickú kategóriu určenosti v maďarčine analyzovala autorka vo vzťahu k príznakom posesívnosti a partitívnosti. Kontakt s maďarčinou uplatnila aj pri spolupráci na príprave učebníc slovenského jazyka pre základné školy s vyučovacím jazykom maďarským.

Klára Buzássyová na prelome tisícročia iniciovala vznik hádam najväčšieho lexikografického projektu na Slovensku – *Slovníka súčasného slovenského jazyka*, ktorého príprava trvá do dnešných dní [dosiaľ vyšli štyri zväzky: A – G (2006), H – L (2011), M – N (2015), O – Pn (2021)]. Právom ju možno označiť za „duchovnú matku“ tohto diela a samotný slovník ako matriarchálny výstup, keďže autorsko-redaktorský tím má prevažne ženské zastúpenie. Prípravné práce na slovníku a tvorba samotnej koncepcie prebiehali od konca 90. rokov 20. stor. K. Buzássyová vypracovala materiály (aj štúdie) týkajúce sa koncepcnej stránky slovníka, ďalej prístupu k spracovaniu odbornej lexiky, osobitne náboženskej terminológie, abstraktných mien, hromadných a verbálnych substantív, augmentatív, lexikálnych jednotiek s prefixom *ne-* a obzvlášť zdôvodňovala komplementárnosť slovotvorného významu pri výklade lexikálneho významu hesiel. V slovníku zastávala post spoluautorky hesiel, hlavnej vedeckej spoluredaktorky (spoločne s Alexandrou Jarošovou), aj členky užšieho kruhu vedeckej redakcie (v tíme s Janou Skladanou, Jánom Bosákom a Miloslavou Sokolovou). Ide o nesmierne náročnú a zodpovednú úlohu, ktorá spočíva v prečítaní celého rukopisu hesiel, analýze čiastkových lexikálno-sémantických a gramatických skupín slov a dolaďovaní metodológie spracovania hesiel (s ostatnými redaktormi), ktorú potom autorský kolektív vnesie do celého rukopisu. Koncepcia slovníka je v istej podobe zhmotnená vo *Východiskách a zásadách spracovania slovníka* v 1. zv. (A – G, 2006, s. 13 – 47), ktoré pripravilo redakčné trio Alexandra Jarošová, Klára Buzássyová a Ján Bosák. Súčasťou slovníkového projektu je aj lexikologicko-lexikografický výskum a K. Buzássyová sa s vysokou metodologickou precíznosťou pohrúžila do bohatého jazykového materiálu, pričom závery formulovala náročným, no v konečnom dôsledku zrozumiteľným jazykom. Vydanie 1. zväzku prinieslo so sebou niekoľko ocenení: v r. 2007 Prémium Literárneho fondu za vedeckú a odbor-

nú literatúru a zlatú medailu Slovak Gold, v r. 2008 Cenu poroty Jednoty tlmočníkov a prekladateľov v Prahe. Slovník sa svojou koncepciou stal inšpiratívnym aj pre iné slovanské jazyky, napr. pre Akademický slovník současné češtiny (spolupráca s partnerským pracoviskom Ústavom pro jazyk český AV ČR prebiehala v r. 2006 – 2014). K. Buzássyová napríklad na pozvanie slovinskej strany v r. 2008 predstavovala v Ľubľane koncepčné riešenie slovenského slovníka.

Ak by sme chceli hierarchizovať výskumné oblasti K. Buzássyovej, zaiste medzi prvými by sa popri lexikografii umiestnila aj slovotvorba ako jej „srdcovka“. Odraz intencie slovesného deja v deverbatívnych derivátoch, postup triedenia koreňových morfém transformačnou metódou, slovotvorné typy abstraktných názvov či abstraktá s kvantitatívnym významom, vplyv motivácie na sémantickú a štylistickú hodnotu slova, transpozíčná a nominačná funkcia názvov deja a názvov vlastností, slovotvorná antonymia, internacionalizácia vo vzťahu ku kompozitám a v neposlednom rade okazi-onálna slovotvorba v umeleckom texte – to všetko sú motívy jej derivatologických úvah. Na margo okazionalizmov, t. j. slov, ktoré „vznikajú príležitostne v momente reči, pre jeden konkrétny prípad podmienený kontextom, kým všetky ostatné slová jazyka sa v momente reči iba reprodujú ako hotové jazykové jednotky“ (Buzássyová, 1979, s. 124), treba povedať, že Klára Buzássyová medzi prvými na Slovensku otvorila tému príležitostných slov v slovotvorbe. Neskôr na ňu nadviazala Ľudmila Liptáková v analýze detských okazionalizmov (Liptáková, 2000). Na prelome 20. a 21. stor., keď sa vo výskume Kláry Buzássyovej prelínali česko-slovenské otázky, spomínané okazionalizmy či internacionalizácia lexiky, veľmi pekne a plodnou sa ukázala spolupráca, ktorá prerástla aj do úprimného priateľstva, s Olgou Martincovou a jej tímom z Ústavu pro jazyk český AV ČR, ktorí riešili projekt *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1* (1998) a *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2* (2004). Ako príklad tejto súčinnosti možno uviesť štúdiu K. Buzássyovej *Syntagmatická a paradigmatická dimenzia lexikálnych jednotiek vo výkladových slovníkoch (na príklade spracovania abstrákt)* (2000), publikovanú v pražskom zborníku *Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách* (red. O. Martincová – J. Světlá, 2000), či recenziu na obidva diely tohto neologického slovníka češtiny (Buzássyová, 1999, 2005). Aj toto priateľstvo pretrvalo roky.

Mnohé z uvedených tém rozvíjala Klára Buzássyová nielen v rámci slovníkového projektu (napr. pri výklade významu abstraktných názvov deja a vlastnosti), ale aj ako členka Medzinárodnej lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov (1988 – 2003) a Medzinárodnej komisie pre slovanskú slovotvorbu pri Medzinárodnom komitáte slavistov (1995 – 2009). Od vzniku slovotvornej komisie v r. 1995 K. Buzássyová spolu s J. Furdíkom dôstojne reprezentovala Slovensko. Toto spoločenstvo zväčša slovanských derivatológov sa postupne stalo svetovo uznávaným priestorom jednak na konferenčnú výmenu odborných skúseností, jednak na vytváranie priateľstiev a kooperácií prekračujúcich hranice jednej krajiny. K. Buzássyová sa zúčastnila na piatich vedeckých konferenciách usporiadaných komisiou – Magdeburg (1997), Innsbruck (1999), Katowice (2000), Lutherstadt Wittenberg (2001), pričom tú piatu (siedmu z celkového poradia) zorganizovala v r. 2004 v Bratislave pod názvom *Motivované slovo v lexikálnom systéme jazyka*. Výstupom konferencie je rovnomenný zborník (2013), ktorý editorsky pripravila spoločne s Bronislavou Chocholovou. Uvedieme ešte jednu participáciu, a to na medzinárodnej publikácii komisie *Komparacja współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo/Nominacja* (2003) pod redakčným vedením Ingeborg Ohnheiserovej. K. Buzássyová do tejto kolektívnej monografie prispela štyrmi kapitolami – o tendencii k nacionalizácii v českej a slovenskej slovotvorbe, v ďalšej kapitole podala prehľad názorov na teóriu spisovného jazyka a jazykovú kultúru v poľskej, českej a slovenskej lingvistike; (v spoluautorstve s Krystynou Waszakowou z Varšavy) predstavila internacionalizačné tendencie v západoslovanských jazykoch a (v spoluautorstve s Olgou Martincovou z Prahy) venovala sa neuzuálnej slovotvorbe – okazionalizmom – v západoslovanských jazykoch.

Mohli by sme pokračovať ďalej, pretože bibliografia Kláry Buzássyovej naplní atribúty „románu rieky“, v ktorom každá publikačná jednotka je výsledkom autorkinej neúnavnej pracovitosti. Svoje texty musela „vysedieť“, ako často vravievala, prebrodiť sa množstvom materiálu a objaviť alebo naopak, vyvrátiť to, čo hľadala. Nespomenuli sme jej minuciózne analýzy umeleckého jazyka (napr. Ludovíta Fullu, Stanislava Štepku, Vincenta Šikulu, Mila Urbana, Vladislava Vančuru, Lýdie Vadkerti-Gavorníkovej, Alfonza Bednára), zaiste ovplyvnené aj tým, že celý život po jej boku kráčaľ básnik – manžel Ján Buzássy.

Práca zosnulej Kláry Buzássyovej bola ocenená viackrát – jej materským pracoviskom Slovenskou akadémiou vied (1983, 1988, 1998, 2008, 2013) aj Karlovou univerzitou v Prahe (1998). V r. 2010 jej prezident Slovenskej republiky udelil Rad Ľudovíta Štúra II. triedy za mimoriadne zásluhy o rozvoj v oblasti vedy, osobitne jazykovedy a lingvistickej tvorby.

V mene Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave a celej jazykovednej komunity vyjadrujeme úprimnú sústrasť rodine Buzássyovej, priateľom a známym.

Vážená pani doktorka, milá naša Klárka, lúčime sa s Vami a ďakujeme Vám, že sme mohli byť aspoň na chvíľu súčasťou Vášho bytia, že ste nám ukázali, ako sa dívať na svet, ako interpretovať jazyk či ako pristupovať k ľuďom okolo. Zanechali ste nám svoj príklad a vzácne myšlienky, na ktoré môžeme nadviazať a posunúť ich ďalším generáciám. A to nie je málo.

Česť Vašej pamiatke!

Nicol Janočková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

SPYTOVALI STE SA

Význam slova momentum

Slovenské (výkladové) slovníky, napr. ani nový Slovník súčasného slovenského jazyka M – N (2016), ale ani akademický Slovník cudzích slov (2008), americký anglicizmus *momentum* ešte nezaregistrávajú. Nedávno sme ho však mohli často počuť v reportážach z hokejových majstrovstiev sveta. V slovenčine je to podstatné meno stredného rodu, skloňuje sa podobne ako substantíva *kvantum*, gen. *kvanta*, *abstraktum*, gen. *abstrakta*, *spektrum*, gen. *spektra* a pod., teda *momentum*, genitív *momenta*.

Anglický výkladový slovník so slovenskými ekvivalentmi Password (2004) vysvetľuje výraz *momentum* ekvivalentom *hybnosť*. Najužitočnejšie informácie ponúka (zatiaľ) počítačová verzia Wikipédie: poučá, že v športe sa ním označuje istá psychologická výhoda istej hernej situácie, respektíve „vítazná vlna“ jedného tímu, momentálne výrazne dominujúceho v príslušnom zápase. Naši športoví reportéri používajú slovo *momentun* v momentoch či vo chvíľach, keď chcú presvedčiť poslucháčov o najpríhodnejšom čase na „otočenie“ či zmenu skóre: *Výrovnávajúci gól Pospíšila bol výraznou príležitosťou na ďalšie ataky, bolo to skvelé momentum zápasu.*

Ivor Ripka
Bratislava

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300